

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XÜSUSİ İQTİSADI
ZONALARIN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Pərviz Verdiyev Elçin

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XÜSUSİ İQTİSADI
ZONALARIN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401-Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 806

Magistrant:

Pərviz Verdiyev Elçin oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d.,prof. Həsənov Rasim Tapdıq oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakəşi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm Andı

Mən, Pərviz Verdiyev Elçin oğlu and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XÜSUSİ İQTİSADI ZONALARIN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Hazırda bir çox ölkələr beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını gücləndirməyin qeyri-ənənəvi formalarına müraciət edirlər.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonalar, onların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı üçün yaradılması ehtiyacı və xüsusiyyətləri təhlil edilir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı və bu dissertasiyanın yazılması zamanı nəzəri tədqiqat metodlarından, statistik, iqtisadi və sistemli təhlillərdən, həmçinin cədvəl şəklində təqdim etmə üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, iqtisadi idarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Dövlət Agentliyinin rəsmi hesabatları və təlimatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın metodoloji əsasını Abutalıbov R., Şiryayev R.V., Lomakin N.N., Stiglitz D.Yu., Grubel G.G. kimi xarici və yerli alim-iqtisadçıların əsərləri təşkil edir. və başqaları, habelə Dünya Bankının əməkdaşlarının xüsusi iqtisadi zonaların hərtərəfli öyrənilməsinə həsr olunmuş nəşrləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Əsas nəticələrdən tədqiqatın elmi yeniliyini müəyyən edən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə azad iqtisadi zonalara lokal ərazi şəraitində, regional inkişafın sistemli amili kimi baxılır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Hazırda qanunvericilik bazası hazırlanır, xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyəti üçün mexanizm və ilk növbədə onların ərazisinin beynəlxalq standartlara cavab verən infrastrukturunu yaradılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, xüsusi iqtisadi zona, azad iqtisadi zona, inkişaf.

“PERSPECTIVES FOR THE ESTABLISHMENT OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN THE OCCUPIED AREAS”

SUMMARY

The actuality of the subject: Many countries are now resorting to non-traditional forms of strengthening their participation in the international division of labor.

Purpose and tasks of the research: The dissertation analyzes special economic zones in the liberated territories, the need and features of their creation for the economy of the Republic of Azerbaijan.

Used research methods: Theoretical research methods, statistical, economic and systematic analysis, as well as tabular presentation methods were used during the research and during the writing of this dissertation.

The information base of the research: Organizes official reports and instructions of the Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, economic management bodies, the State Agency of Copyright of the Republic of Azerbaijan during the research.

Restrictions of research: The methodological basis of the research was developed by Abutalibov R., Shirayev R.V., Lomakin N.N., Stiglitz D.Yu., Grubel G.G. such as the works of foreign and local scientists and economists. and others, as well as publications by World Bank staff devoted to a comprehensive study of special economic zones.

The novelty and practical results of investigation: The main results include the following provisions that determine the scientific novelty of the research: - Free economic zones in the liberated territories are considered as a systemic factor of regional development in the local area, if the latter has limited opportunities to improve the economic situation.

Scientific-practical significance of results: At present, the legislative framework is being prepared, a mechanism for the operation of special economic zones and, first of all, the infrastructure of their territory that meets international standards is being created.

Keywords: Azerbaijan, special economic zone, free economic zone, development.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AİZ	Azad İqtisadi Zona
AR	Azərbaycan Respublikası
XİZ	Xüsusi İqtisadi Zona

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN YARANMA MÜDDƏALARI VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	11
1.1. Xüsusi iqtisadi zonaların təşəkkülü, təsnifatı və inkişafının nəzəri əsasları....	11
1.2. XİZ-lərin dünya təcrübəsinin əsas modelləri.....	14
1.3. Qloballaşma şəraitində XİZ-in yaranma məqsədləri və müddəaları	25
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTİSADİ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ....	34
2.1. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin əsas amilləri.....	34
2.2. Azərbaycan: neftdən iqtisadiyyatın diversifikasiyasına doğru	45
2.3. Azərbaycanda XİZ-in yaranmasının qanunvericilik bazasının və ilk əməli addımların qiymətləndirilməsi	48
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ....	53
3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi və bərpası vəzifələri	53
3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası strategiyasının əsas istiqaməti və vəzifələri.....	57
3.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə XİZ yaradılmasının texniki-iqtisadi əsaslandırılması	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	66
ƏLAVƏLƏR	73
Cədvəllərin Siyahısı	75
Sxemlərin Siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hazırda bir çox ölkələr beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını gücləndirməyin qeyri-ənənəvi formalarına müraciət edirlər. Bu, ilk növbədə, dünya bazarına yönəlmiş milli iqtisadiyyatın inkişafının ekstrovert modelini həyata keçirən ölkələrə aiddir. İxracın ixtisaslaşması təkcə sənayeləşmiş əksər ölkələrin deyil, həm də praktiki olaraq bütün yeni sənayeləşmiş dövlətlərin, eləcə də iqtisadiyyatı keçid dövründə olan və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin ayrı-ayrı ölkələrinin ümumi iqtisadi strategiyasında üstünlük təşkil edir.

Xüsusi iqtisadi zonalar ixracyönümlü strategiyanın mühüm komponentlərindən biridir.

Dünya bazarına açıqlıq AİZ-i bütün qitələrdə milyardlarla investisiya yatırılan transmilli şirkətlər üçün cəlbedici edir. Beynəlxalq korporasiyalar öz kommersiya fəaliyyətləri üçün əlverişli şərait axtarışında AİZ-ləri yüksək gəlirli iqtisadi strukturlar hesab edirlər və onların genişlənməsinin ən mühüm istiqamətlərini onlarla əlaqələndirirlər.

Xüsusi iqtisadi zonanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, Azərbaycan tranzit ölkə kimi öz imkanlarını genişləndirə və ölkədə yüklərin həcmi artırıla bilər. Avropa və Türkiyədən Azərbaycan vasitəsilə Asiyaya yüklərin daşınmasına marağın artdığını nəzərə alaraq, yeni iqtisadi zonanın yaradılması Azərbaycanın imkanlarını genişləndirəcək. Yeni iqtisadi zona həm də dövlət gəlirlərini və büdcə vəsaitlərini artıracaq.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Xüsusi iqtisadi zonaların təşkili və fəaliyyəti mövzusunə müxtəlif ölkələrin alimlərinin marağı yüksək olmuşdur. Dissertasiya tədqiqatı zamanı aşağıdakılar öyrənilmiş və təhlil edilmişdir: peşəkar xarici və yerli ədəbiyyat, məqalələr, jurnallar, media. Onların köməyi ilə AİZ-lərin mahiyyəti və əsas məzmunu, dünya ölkələrinin xarici təcrübəsi, habelə Azərbaycan ərazisində AİZ-lərin təşkilinin zəruriliyi və nəticələri üzə çıxarılıb.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonalar, onların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı

üçün yaradılması ehtiyacı və xüsusiyyətləri təhlil edilir.

Bu tədqiqatın məqsədi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonalar anlayışını, xüsusi iqtisadi zonaların funksional təyinatına görə bölgüsünü, bu konsepsiyanın Azərbaycanda tətbiqinin zəruriliyini, onun xüsusiyyətlərini, o cümlədən xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının nəticələrini öyrənməkdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- xüsusi iqtisadi zonaların (XİZ) mahiyyətini və əsas məzmununu açmaq;
- xüsusi iqtisadi zonaları ərazi və funksional yanaşmaya görə təsnif etmək;
- ofşor mərkəzlərin təmsalında xüsusi iqtisadi zonaların inkişafını təhlil etmək;
- XİZ-in fəaliyyətinin xarici təcrübəsini öyrənmək;
- Azərbaycanda mövcud vəziyyəti və gələcək tendensiyaları təhlil etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat obyektı iqtisadi proseslər və yaradılması ilə bağlı hadisələrdir və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyəti və mövzusu iqtisadi inkişaf prosesində regional inkişafın çoxlu sayda nəzəri və metodoloji aspektləridir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı və bu dissertasiyanın yazılması zamanı nəzəri tədqiqat metodlarından, statistik, iqtisadi və sistemli təhlillərdən, həmçinin cədvəl şəklində təqdim etmə üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın metodoloji əsasını Abutalıbov R., Şiryayev R.V., Lomakin N.N., Stiglitz D.Yu., Grubel G.G. kimi xarici və yerli alim-iqtisadçıların əsərləri təşkil edir. və başqaları, habelə Dünya Bankının əməkdaşlarının xüsusi iqtisadi zonaların hərtərəfli öyrənilməsinə həsr olunmuş nəşrləri. Dissertasiya üzərində işləyərkən elmi-iqtisadi ədəbiyyatdan və qəzet və jurnallarda müvafiq nəşrlərdən, habelə işlənmiş statistik materialdan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatda məhdudlaşdırıcı amillərdən biri son illərdə dərc edilmiş maliyyə və statistik göstəricilərin az olması, digəri isə müəyyən mövzunun təhlili ilə bağlı yerli elmi nəşrlərin tapılmasının çətinliyidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyini müəyyən edən əsas müddəalara aşağıdakılar daxildir: - Əgər işğaldan azad edilmiş ərazinin azad iqtisadi

zonasının yerli şəraitdə iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq imkanları məhduddursa, bu, ərazinin inkişafında sistemli amil kimi nəzərə alınır. . Texnologiyanın tətbiqi zonalarını nümunə götürərək, xüsusi iqtisadi zonaların regional ərazi inkişafına təsirinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək və sistemləşdirmək; və “xüsusi iqtisadi zonalar” nəzəri cəhətdəndir Səviyyələrə məhduddur, xüsusi təşkilatlanmış azad iqtisadi zonaların xarakteri - yaradılmış hüquq sistemi; - nəzəri və praktikadan məlum olan azad iqtisadi zonalar əsasında, meyarlara görə (onların təkamülü, iqtisadi ixtisaslaşması, sektoral xüsusiyyətləri , dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dərəcəsi, onları yaradan təşkilatın iqtisadi üsulları, əmlak) onların təsnifatını təklif etmişdir); - vahid analitik informasiya mərkəzinin yaradılması zərurətini müəyyən etmişdir; - bazar münasibətlərinin qurulması və inkişafı zamanı; Azərbaycan ərazi şəraitinə görə iqtisadi zonaların növləri (kommersiya zonaları, o cümlədən ərazi sənayeləri, elm və texnologiya, texnologiyanın tətbiqi sahələri, o cümlədən elmi və texnologiya parkları, sənaye zonaları,); - plan yönümlü plan təklif edildi. azad edilmiş ərazilərdə XİZ-lərin yaradılması zamanı yanaşma alqoritmi, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi zonalarının fəaliyyət mexanizmləri ilə daha çevik əlaqə yaratmağa imkan verir, eyni zamanda zona daxilində inkişafdan daha səmərəli istifadə edir; - ərazi sənayesinin yaradılması metodu Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində zonalar təsdiqlənir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Hazırda qanunvericilik bazası hazırlanır, xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyəti üçün mexanizm və ilk növbədə onların ərazisinin beynəlxalq standartlara cavab verən infrastrukturu yaradılır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə Xüsusi zonaların effektivliyi və gələcəyinin fəal müzakirə olunduğu Azərbaycanda mövcud siyasi və iqtisadi mühiti nəzərə alsaq, tədqiqatın nəticələri həm siyasətçilər, həm də iqtisadçılar üçün praktiki və faydalı olacaqdır.

I FƏSİL. XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN YARANMA MÜDDƏALARI VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Xüsusi iqtisadi zonaların təşəkkülü, təsnifatı və inkişafının nəzəri əsasları

Bu gün “xüsusi iqtisadi zonalar” termini dünya ticarət təcrübəsində kifayət qədər geniş yayılmışdır və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xüsusi iqtisadi zona milli və xarici sahibkarlar üçün güzəştli iqtisadi şəraitə malik məhdud ərazidir. Xüsusi iqtisadi zona ərazinin qalan hissəsinə münasibətdə xüsusi hüquqi statusa malikdir. Xüsusi iqtisadi zonalar xarici ticarət, ümumi iqtisadi, sosial, regional və elmi-texniki problemlərin həlli üçün yaradılır (Avdokushin E.F. 2009: s.1).

Çoxsaylı saylarla yanaşı, çoxlu sayda xüsusi ticarət zonaları da mövcuddur. Zamanla zonalarda həyata keçirilən fəaliyyətlərin müxtəlifliyini əks etdirən müxtəlif terminlərdən istifadə edilmişdir. Ən çox yayılmış terminlər xüsusi ticarət zonası, ixrac emal zonası, xüsusi iqtisadi zona və sənaye xüsusi zonasıdır. Onların hamısının bəzi ümumi xüsusiyyətləri var.

Ədəbiyyatda AİZ-in bir çox təriflərinə rast gəlmək olar və bunlardan aşağıdakılar xüsusi ticarət zonasının əsas xüsusiyyətlərini vurğulayır (Dünya Bankı, 1992):

- “Xüsusi zona və ya xüsusi ticarət zonası gömrük rüsumlarının tutulmadığı liman və ya hava limanında və ya onun yaxınlığında hasarlanmış və ya hər hansı başqa şəkildə təcrid olunmuş fiziki ərazidir. Belə bir zona bu ölkənin tarif tənzimləməsindən kənar hesab olunur”;

- “Bunlar xüsusi ticarət rejimi və digər bərabər əsas ixrac parametrləri olan ixrac istehsal zonalarıdır ki, bunlara aşağıdakılar daxildir: real məzənnə; xammala, yarımfabrikatlara və əsas fondlara dünya qiymətləri ilə sərbəst çıxış; bazar kredit faizləri ilə ticarət əməliyyatları üçün qısamüddətli maliyyələşdirməyə sadələşdirilmiş çıxış; ixrac istehsal gücü üçün lisenziyalaşdırma və investisiya maliyyələşdirməsinə daha asan çıxış”

- Ölkənin gömrük və ticarət rejimi altında xüsusi ticarətin anklavı olan və

əsasən ixrac üçün mallar istehsal edən xarici istehsalçı firmaların bir sıra vergi və maliyyə güzəştlərindən faydalandığı dəqiq müəyyən edilmiş sənaye mülkiyyəti.

Qeyd edək ki, xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının əsas ideyası gömrük qaydalarının tətbiq etdiyi maneələri aradan qaldırmaqla transsərhəd ticarəti asanlaşdırmaqdır. Xüsusi ticarət zonaları gömrük rəsmiləşdirilməsini azaltmaqla təyyarə və gəmilərin daha sürətli dövriyyəsinə təmin edir. AİZ-lər həm idxalçılar, həm də ixracatçılar üçün faydalıdır, çünki bu zonalar əmək və vergi xərclərini azaltmaq üçün nəzərdə tutulub. Xüsusi Ticarət Zonaları tacirlərə öz biznes imkanlarından ən yaxşı şəkildə istifadə etməyə kömək edir. AİZ-lər əsasən ixracyönümlü sənayeləri təşviq edir. Bu zonalar həm də valyuta gəlirlərinin artmasına kömək edir. Xüsusi ticarət zonalarının yaratdığı iş imkanları az inkişaf etmiş ölkələrdə işsizlik problemini azaltmağa kömək edir.

Xüsusi ticarət zonaları həm də xammal və digər malların idxalını əhatə edən əmək tutumlu istehsal mərkəzləri kimi də müəyyən edilə bilər.

Zavod və fabriklərdən komponentlər və məhsulların ixracı.

Xüsusi ticarət zonaları əsas dəniz limanları, beynəlxalq hava limanları və milli sərhədlər ətrafında - ticarət üçün bir çox coğrafi üstünlüklərə malik ərazilər ətrafında təşkil olunur. Nümunələrə Honq Konq, Sinqapur, Kolon (Panama), Kopenhagen, Stokholm, Qdansk (Polşa), Los Anceles və Nyu York daxildir. Bəzi böyük dəniz limanlarında (məsələn, London və Amsterdam) bağlı anbarlar və əlaqəli sistemlər kimi alternativ qurğular istifadə olunur.

Bu zonalar əsasən beynəlxalq korporasiyalar tərəfindən müxtəlif malların istehsalı üçün fabriklər qurmaq üçün istifadə olunur. Məhsulların çeşidi xammalın mövcudluğundan, ixtisaslı işçi qüvvəsindən və yaxşı təchiz olunmuş texniki heyətdən asılıdır. Dünyanın ən qədim xüsusi ticarət zonalarından bəziləri Cənubi Amerikadadır. Xüsusi ticarət qaydaları hələ 1920-ci ildə Uruqvay və Argentinada təsdiqlənib. Daha sonra, 60-70-ci illərdə bütün dünyada AİZ-lərin inkişafında sürətli artım müşahidə olundu.

Hələ 1999-cu ildə dünyanın 116 ölkəsində 3000-ə yaxın xüsusi ticarət zonası var idi və burada 43 milyona yaxın insan işləyirdi. Bu AİZ-lər ayaqqabı, geyim,

idman ayaqqabısı, oyuncaq, rahat yeməklər, elektron mallar və s. kimi müxtəlif mallar istehsal edir. Belə ticarət zonalarının digər mühüm məqsədləri ixrac yönümlü bölmələrin inkişafı, valyuta gəlirlərinin artırılması və məşğulluq imkanlarının yaradılmasıdır. Aşağıdakı cədvəl 1-də son onilliklər ərzində dünyada AİZ-lərin sayının dinamikası göstərilir:

Cədvəl 1: XİZ-lərin sayının dinamikası

İllər	1975	1986	1997	2005	2015
FEZ nömrəsi	79	176	3000	3500	4500
Ölkələr	25	47	93	130	130
Məşğul, milyon insan	...	...	22,5	66	70

Mənbə: Ломакін Н.Н. 2017: с.2, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Xüsusi iqtisadi zonaların (XİZ) xarici investisiyaların və texnologiyaların axınının stimullaşdırılmasında, əmtəə və xidmətlərin ixracının təşviqində, məşğulluğun stimullaşdırılmasında, regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsinin artırılmasında əhəmiyyəti bir çox ölkələrin təcrübəsi ilə sübut edilmişdir (Lomakin N.N. 2017).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə FTZ-lərin populyarlığının ən azı iki səbəbi var. Birincisi odur ki, xarici firmaları yerli firmaların ödəməli olduğu idxal aralıq malları və xammal tariflərindən xüsusi etməklə, ATS-lər məşğulluğu və inkişafı stimullaşdırmaq üçün lazım olan xarici kapitalı cəlb etmək üçün stimulyon oynaya bilər. STA-dan istifadənin ikinci səbəbi siyasətdir. ATZ-lər 50-60-cı illərdə hökm sürən proteksionist siyasətin yalnız qismən islahatını təmsil edir və buna görə də hökumət siyasətçiləri üçün tam siyasətin liberallaşdırılmasından daha çox siyasi baxımdan məqbuldur, çünki bu, bütün maraqlı tərəflərin güclü etirazına səbəb ola bilər.

XİZ-in rezident şirkətləri üçün ən cəlbedici olan üstünlüklərdən bəziləri ters çevrilmiş tariflərdən xüsusi olma, təkrar ixrac rüsumlarından xüsusi olma, tullantı rüsumlarının aradan qaldırılması, zədələnmiş və ya uyğun olmayan mallara qənaət, girişdə həftəlik qənaət, pul axınına qənaət (rüsumun təxirə salınması) ola bilər.

Şirkətlər tez-tez tapırlar ki, xüsusi ticarət zonalarının müxtəlif üstünlükləri və prosedurlarının inteqrasiyası onlara XİZ-in paylanması və ya istehsal proseslərinin hər bir nöqtəsində öz qənaətlərini maksimum dərəcədə artırmağa və əməliyyat xərclərini minimuma endirməyə imkan verir.

1.2. XİZ-lərin dünya təcrübəsinin əsas modelləri

Dünyada ilk xüsusi iqtisadi zonaların inkişafı və yayılması tarixi 1500-cü illərdən başlayır. Əgər ərazi bölgüsündən danışsaq, onda deyə bilərik ki, ilk zonalar Avropada yaranıb, daha sonra 19-cu əsrdə Asiya və Afrikada, 1930-cu illərdə Amerikada, 1980-ci illərdə Okeaniyada yayılıb. Ticarət zonaları Avropada yaranıbsa, ixrac-istehsal zonaları - Asiyada və sonra Şimali Amerika və Böyük Britaniyaya yayıldı. Texniki və innovasiya zonaları ABŞ-ın təcrübəsinə əsaslanmış və sonradan Avropa və Asiyada öz inkişafını davam etdirmişdir.

Əsasən, xüsusi iqtisadi zonalar inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə, daha sonra sosialist ölkələrinə yayılmağa başladı. XİZ-lər formalaşmasında liberallaşdırma siyasəti, ixrac-istehsal siyasəti və tənzimləmənin aradan qaldırılması nəzərə alınmaqla ilkin sadə zonalardan ən mürəkkəb xüsusi zona növlərinə qədər uzun inkişaf və təkamül yolu keçmişdir.

Zonaların ilk növləri xüsusi şəhərlərdir: Vatikan, Şimal və Baltik dənizlərindəki liman şəhərləri: 1241-ci ildən Hamburq, Lübek, Bremen, Kopenhagen, Köniqsberq, Yunanistanın Delos limanı, Leighorn limanı kimi sərbəst limanlar (nəzərə alınır). dünyanın ilk xüsusi limanı), 12-14-cü əsrlərdə İngiltərədə Kent və Susseks qraflıqlarında (New Romney, Heath, Dover, Sandwich, Hastings), Venesiya və Marsel 1228-ci ildən bəri, xüsusi ticarət zonaları zonasında limanların sinxronlaşdırılmasıdır. Zonaların bütün dünyada və bütün regionlarda aktiv inkişafı İkinci Dünya Müharibəsindən sonra başlamışdır. Əvvəlcə onlar ixrac-istehsal zonaları, daha sonra 1970-ci illərin sonlarında inkişaf etməyə başlayan texnologiya-innovativ və transsərhəd XİZ kimi formalaşdı.

Ümumiyyətlə, XİZ-lər müxtəlif inkişaf mərhələlərində fərqlənir, müxtəlif növ iqtisadi, hüquqi və siyasi əsaslara malikdir ki, bu da çoxlu sayda təsnifat və müxtəlif

zona növləri ilə əlaqələndirilir. Xüsusi zonalar ərazilərin ölçüsünə görə fərqlənir və bir neçə hektardan min kvadratmetrdən çox ola bilər. km., yerləşdiyi yerə görə fərqlənir, həm ölkə daxilində, həm də 2 və ya daha çox ölkə arasında sərhəd zonasında yerləşə bilər.

Qeyd edək ki, son illər dünya təcrübəsində özəl mülkiyyətdə XİZ-lərin payının artması tendensiyası müşahidə olunur ki, bu da ilk növbədə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir. Amma buna baxmayaraq, buna baxmayaraq, dünya XİZ-lərinin əhəmiyyətli bir hissəsi dövlətin mülkiyyətində qalır. Dünya praktikasında həmçinin digər iri XİZ-lər daxilində kiçik ixtisaslaşdırılmış xüsusi iqtisadi zonaların formalaşdırılması tendensiyası mövcuddur ki, bu da sonralar “XİZ daxilində XİZ” modeli adlandırılıb. Bu təcrübə ABŞ-da xüsusi ticarət zonaları daxilində alt zonalar formalaşmağa başlayanda yaranıb. Bunu praktikada ilk tətbiq edən Çin oldu. Xüsusilə, ilk dəfə 1988-ci ildə Shatojiao xüsusi ticarət zonası Shenzhen xüsusi ticarət zonası daxilində formalaşdı, daha sonra oxşar təcrübə xüsusi ticarət zonasındakı Waigaoqiao xüsusi ticarət zonasında tətbiq edildi.

Hər bir XİZ, növündən asılı olmayaraq, investorlar üçün ümumi və xüsusi güzəştlər sistemini ehtiva edir. Zonadakı bütün investorlara ümumi imtiyazlar verilir və onların fəaliyyəti qanunla müəyyən edilmiş meyarlara, məsələn, böyük investisiya həcmələri, qəbul edən ölkədə mövcud olmayan texnologiyaların transferi və məşğulluğun təşviqi ilə təmin edildikdə xüsusi güzəştlər verilir. yerli əhalinin. AİZ-lərin rezidentlərinə verilən ümumi güzəştlər sistemi ticarət, vergi, maliyyə və inzibati güzəştlərdən ibarətdir.

Əsas ticarət güzəştləri xüsusi gömrük zonası rejimi çərçivəsində tətbiq edilir və bunlara aşağıdakılar daxildir: xaricdən zonaya gətirilən və AİZ-in ərazisindən xaricə çıxarılan məhsullara gömrük rüsumlarının və kəmiyyət məhdudiyyətlərinin olmaması; AİZ-də xaricdən idxal edilmiş və yenidən baxılmış məhsulların daxili bazara çatdırılması zamanı gömrük rüsumu yalnız malın dəyərinin idxal hissəsindən tutulur.

Bir çox XİZ-də “bir pəncərə” proseduru mövcuddur ki, bu da yüklərin rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük rəsmiləşdirilməsini sürətləndirməyə imkan verir.

İnvestorun vergi yükünü azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərinə vergi tətilləri, yəni korporativ gəlir vergisinin ödənilməsindən 5 ildən 20 ilədək müddətə təxirə salınma (Qərbi Avropa ölkələri); sonradan - korporativ vergi dərəcəsinin azaldılması; təkrar investisiya edilmiş mənfəətin 5 ilə qədər vergidən tam və ya qismən xüsusi edilməsi önəmlidir. Xarici investitorlara əmlak vergisi və dövriyyə vergisindən xüsusi olmaq kimi vergi güzəştləri də verilə bilər.

Maliyyə stimulları arasında yeni investitorlara investisiya subsidiyalarının, güzəştli dövlət kreditlərinin verilməsini, dövlət kreditlərinə zəmanət verilməsini, binaların və torpaqların kirayəsi tariflərinin, kommunal xidmətlərin ödənilməsinin, kapitalın və mənfəətin xaricə sərbəst köçürülməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

XİZ çərçivəsində verilən ən geniş yayılmış inzibati güzəştlər bunlardır: şirkətin qeydiyyatının sadələşdirilmiş proseduru, xarici vətəndaşların ölkəyə giriş-çıxışının sadələşdirilmiş proseduru, liberal əmək şəraiti (Beynəlxalq Əmək Təşkilatının - BƏT standartları nəzərə alınmaqla), və sadələşdirilmiş lisenziyalaşdırma.

Hər il XİZ-lərin sayı və onların dünya iqtisadiyyatındakı rolu durmadan artır. Əgər 1900-cü ildə Avropa və Asiyanın bir sıra ölkələrində 11 sərbəst liman var idisə, 1975-ci ildə. - 25 inkişaf etməkdə olan ölkədə 79 ixrac-istehsal zonası (EPZ), 1986-cı ildə. - 1990-cı illərdə 47 ölkədə 176 FTE. - dünyanın 90 ölkəsində 1000-dən çox XİZ, 2005-ci ildə. - dünyanın 120 ölkəsində 1500-dən çox (bəzi tədqiqatçılar rəqəmi 3000 kimi göstərirlər.

Bu gün dünyada ən çox tanınan XİZ-lərə 9 nümunə daxildir

(<https://www.sonar2050.org/publications/nevostrebovannaya-svoboda/>):

- Kolon Xüsusi İqtisadi Zona (Panama) - dünya praktikasında ən böyük ticarət zonası kimi tanınır, rezident kimi qeydiyyatdan keçmiş 500-dən çox şirkət və xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 80%-ə bərabərdir.

- Free Port of Hong Kong - dünyanın ən böyük konteyner limanlarından biri;

- Dubayda ümumi sayı 2200-dən çox sakini olan və illik dövriyyəsi təxminən 10 milyard dollar olan Cibel Əli xüsusi liman zonası;

- İrlandiyadakı Shannon FEZ - ABŞ-dan Avropaya sənaye istehsalının hərəkəti ilə bağlı böyük statistikaya malik olmaqla, təklif olunan maliyyə stimullarının

köməyi ilə ilk ixrac-istehsal zonalarından biridir;

- Nigeriyadakı FEZ Onne dünyada 4700 nəfərin çalışdığı yeganə neft-qaz zonasıdır, fəaliyyətə başladığı ilk dörd ildə enerji resurslarının inkişafı üçün 76 lisenziya verilib və investisiyaların ümumi həcmi 312 milyon dollar təşkil edir.

XİZ-lərin yaradılması və fəaliyyət göstərməsinin milli təcrübəsinə gəldikdə, onlar çox vaxt aşağıdakıları fərqləndirirlər:

- ümumi sayı 1600-ə yaxın olan Çin AİZ-ləri;

- İllik orta hesabla ümumi ticarət dövriyyəsi 14 milyard dollar olan Türkiyə ticarət zonaları;

- Televiziya avadanlıqlarının dünya ixracının 10%-ni təşkil edən Malayziya XİZ-ləri;

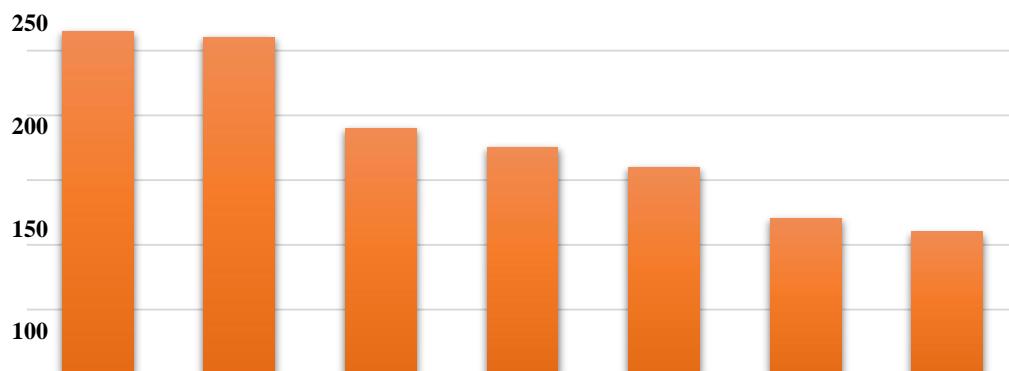
- Milli ixracın 95%-nin keçdiyi Şri-Lankanın ixrac-istehsal zonaları (EPZ).

XİZ-in regional bölgüsünü nəzərə alsaq, o zaman əməliyyat zonalarının sayına görə bəzi aparıcı regionları ayırd edə bilərik. Birincisi, təxminən 366 zonanın olduğu Şimali Amerikanı ayırd edə bilərik; Asiya ikinci yerdədir - təxminən 280 zona; üçüncü yeri Karib hövzəsi və Mərkəzi Amerika tutur - 228 zona. Bundan sonra aşağıdakılar gəlir: Avropa - 161 XİZ; Afrika - 67 zona; Cənubi Amerika - 41 zona; Yaxın Şərq - 39 zona; Sakit Okean - 14 zona. Müqayisəli təsvir üçün Rusiyada 26 xüsusi iqtisadi zona var.

Şimali Amerikada yaradılmış XİZ-lərin sayına görə şəxsiz lider 266 XİZ-in olduğu ABŞ-dır. Onlarda 400 min nəfərin işlədiyi 2310 şirkət qeydiyyatdan keçib. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Kanadada cəmi 2 ixrac-istehsal zonası var.

Çin daxilində müxtəlif növ zonalar var və kompleks zonalar, FTE-lər, sahilyanı ərazilər, iqtisadi və texnoloji inkişaf zonaları, yüksək texnologiyalar parkları və sənaye inkişafı zonaları daxil olmaqla 190-a yaxın iqtisadi zona var.

Şəkil 1: Dünya üzrə XİZ-lərin sayının paylanmasına dair məlumatlar də təqdim olunur

Mənbə: Müəllif Tərəfindən

<https://www.sonar2050.org/publications/nevostrebovannaya-svoboda/> əsasında hazırlanmışdır

Regional kontekstdə Asiya yaradılmış XİZ-lərin sayına görə 2-ci yeri tutur. Şübhəsiz ki, Asiya ölkələri arasında XİZ-lərin yaradılması və istismarında çoxlu təcrübəyə malik olan Çinə diqqət yetirməyə dəyər. Yatırılan vəsaitin ümumi həcmi 43,56 milyard dollar təşkil edir, əsas investorlar ABŞ, Almaniya, Fransa, İsveçrə, Hollandiya və Kanadadır. Demək olar ki, 457 min şirkət qeydiyyatdan keçib, burada 30 milyon insan çalışır. Çin XİZ-lərinin istehsalının prioritet sahələri yüksək texnologiyalar, ixrac yönümlü sənayelər, informasiya texnologiyalarının istehsalı, əczaçılıq məhsulları və s. Çin XİZ-lərinin ixracının ümumi həcmi 16,4 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir ki, bu da milli ixracın 80%-ni təşkil edir.

Malayziya Asiya ölkəsidir və burada AİZ-in milli iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsirini də görə bilərsiniz. Bu ölkədə 200-ə yaxın sənaye parkı və 14 ixrac-istehsal zonası fəaliyyət göstərir. 4 min şirkət, həmçinin Yaponiya, ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, İsveçrə, Tayvan, Koreya Respublikası, İtaliya investorları ilə qeydiyyatdan keçib. XİZ-də əsas fəaliyyət sahələri bunlardır: yüksək texnologiyalı istehsal, qida istehsalı, informasiya texnologiyaları məhsulları, əczaçılıq məhsulları, habelə xidmətlərin göstərilməsi. Xüsusi sahələrdə milli ixracın 83%-ə qədərini cəmləşdirir, onlarda 320 mindən çox insan çalışır ki, bunun da 54%-i qadınlardır.

Filippində 34 ixrac istehsal zonası və 7 informasiya texnologiyaları parkı var. XİZ-in aparıcı sahələri yüksək texnologiyalar, tekstil və dəri məmulatlarının istehsalıdır. Təxminən 950 firma zonaların rezidentləridir və Filippində əsas investorlar ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Malayziya və Sinqapur ölkələridir.

XİZ-ə qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 38,7 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir. XİZ-in fəaliyyətində 820 mindən çox insan iştirak edir ki, onların da 74 faizini qadınlar təşkil edir. XİZ Filippin ixracının 87%-ni təşkil edir.

Karib hövzəsi və Mərkəzi Amerikada maquiladoras adlanan XİZ-lərin Meksika təcrübəsini vurğulamaq lazımdır. Xüsusi zonaların ərazisində ümumi sərmayəsi 630 milyon dollar, ixrac həcmi isə 220,5 milyard dollar olan 3330 şirkət fəaliyyət göstərir.

Avropa xüsusi iqtisadi zonaların sayına görə dünyada regionların reytingində üçüncü yeri tutur. Avropa ölkələri arasında XİZ-in uğurlu təcrübəsi ilə tanınan ölkə - 540 milyon ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyuluşu ilə 12 ixrac-istehsal zonasının mövcud olduğu Hollandiya və xarici investorlar Hollandiya, Böyük Britaniya, ABŞ şirkətləridir. Yaponiya, Tayvan, Koreya Respublikası XİZ ərazisində sakinlərin sayı 3,5 min nəfər işçilərin ümumi sayı olan 86-ya yaxın qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərə malikdir. Prioritet sahələrə tekstil, biotexnologiya, kimya məhsulları, elektron komponentlər, qida və içki, avadanlıq, əczaçılıq, dəqiq avadanlıq, telekommunikasiya avadanlıqlarının istehsalı daxildir.

Polşada 650 rezidenti olan 14 XİZ fəaliyyət göstərir. Xarici investorlar Almaniya, Hollandiya, İtaliya, Böyük Britaniya, İsveç, Koreya Respublikası. XİZ-də işləyənlərin sayı 50 min nəfərdən çoxdur. XİZ iqtisadiyyatının əsas fəaliyyət sahələri xidmət, ticarət, tikinti, anbar xidmətləri, sənaye, turizmdir.

Afrika qitəsində xüsusi zonaların yaradılması təcrübəsi Keniya və Misirdə uğurla fəaliyyət göstərir. Keniya 59 rezident şirkətin qeydiyyatdan keçdiyi 11 sənaye parkı və 6 ixrac-istehsal zonası XİZ layihələrinə 165 milyon dollar investisiya yatırır. Ən böyük xarici investorlar ABŞ, Böyük Britaniya, Honq Konq, Hindistan, Şri Lanka. Aparıcı fəaliyyət sahələri - əczaçılıq məhsullarının, avadanlıqların istehsalıdır. Ümumi ixrac 126,7 milyon dollar, XİZ-də işləyənlərin sayı 27 min nəfərdir ki, bunun da 60%-i qadınlardır. Misirdə 7 ixrac-istehsal zonası və 19 sənaye parkı var. 830 rezident qeydiyyatdadır, investisiyalar təqribən 6,9 milyard dollar təşkil edir. Misir zonalarının məcmu ixracı ildə orta hesabla 1,33 milyard dollar, işçilərin sayı isə 105 min nəfərə çatır.

Cənubi Amerika Argentina və Braziliyada xüsusi iqtisadi zonaların tətbiqi ilə məşhurdur. Argentinada xüsusi zonaların əsas növləri sənaye parkları və 3200 sakinin fəaliyyət göstərdiyi ixrac-istehsal zonalarıdır. Əsas investorlar Fransa, İsveçrə, NAFTA ölkələri, Norveç, Almaniya, Braziliyadır. Əsas diqqət sitrus meyvələri, qida məhsulları, metallar, kimya məhsulları, tekstil, elektronika, neft-kimya məhsulları, tütün istehsalına yönəldilib.

Braziliyada bu gün Manausda yalnız 1 xüsusi iqtisadi zona fəaliyyət göstərir, burada elektronika, termoplastika, metallurgiya kimi sənaye sahələrinə əsaslanan 300-dən çox rezident şirkət fəaliyyət göstərir.

Yaxın Şərqdə BƏƏ və İordaniyada xüsusi iqtisadi zonalar təcrübəsi xüsusi qeyd edilməlidir. BƏƏ-də 3000 şirkət qeydiyyatdan keçmiş 16 AİZ var. Cəlb edilmiş məcmu investisiyaların həcmi 8 milyard dollar, ixracın ümumi həcmi 1,4 milyard dollar, işçilərin sayı 500 min nəfərdən çox qiymətləndirilir (https://www.economy.gov.ru/material/directions/regionalnoe_razvitie/instrumenty_razvitiya_territoriy/osoby_e_konomicheskie_zony/).

İordaniyada - 785 rezident şirkətin qeydiyyatdan keçdiyi 11 AİZ, kapitalı 200 milyon dollar; 100 min nəfər çalışır. İordaniya AİZ-in iqtisadiyyatının üç əsas sahəsi var - sənaye, xidmətlər, turizm. İxracın həcmi kiçikdir və 78 milyon dollara bərabərdir.

Sakit Okeanda ən çox xüsusi zonalar Avstraliyada yerləşir (10), burada istehsal və xidmət sahələrinə 1,3 milyard dollar investisiya qoyulub. 90 fabrik və 1 FTE-nin yaradıldığı Fici təcrübəsi də fərqlənir: onlarda 13,5 mindən çox insan çalışır, Avstraliya və Ficidən 10,5 milyon dollar investisiya cəlb edilib. Fəaliyyət göstərən 6 şirkət mebel, ayaqqabı, tekstil, geyim istehsalı ilə məşğuldur.

Sadalanın və dünyanın bir sıra digər ölkələrində 2015-ci il üçün XİZ göstəricilərinin bəziləri XİZ-də işləyənlərin sayı, habelə regional kontekstdə xüsusi iqtisadi zonaların sayı haqqında məlumatları təqdim edən aşağıdakı Cədvəl 2-də təqdim edilmişdir.

Ərazi bölgüsündə XİZ-lərin sayına görə ilk üç aparıcı ölkə ABŞ tərəfindən təmsil olunur - 266 XİZ; Çin - 190 XİZ; İndoneziya - 115 XİZ.

Cədvəl 2: Dünyanın bəzi ölkələrinin təcrübəsində xüsusi iqtisadi zonalar

Zonaların yerləşmə coğrafiyası	Məşğulluq, min nəfər	Zonaların sayı
Asiya	55,741,147	900
Mərkəzi Amerika və	5,252,216	155
Meksika	1,043,597	50
Şərqi	643,152	65
Şimali Afrika	860,474	90
Cənubi Afrika bölgəsi	340,000	713
ABŞ	459,825	43
Cənubi Amerika	1,400,379	400
Keçiddə olan ölkələr	546,513	250
iqtisadiyyat	182,712	1
Karib regionu	364,818	50
Hind okeanı	145,930	14
Avropa	65,980,763	3500

Mənbə: Müəllif tərəfindən aşağıdakı məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir, BƏT: EPZ-lər üzrə Həmkarlar İttifaqı siyasəti təlimatı (Cenevrə, 2015), s.10 [Elektron resurs], - Giriş rejimi: http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/asia/ro-bangkok/sənədlər/təqdimat/wcms_546534.pdf (giriş tarixi - 19.09.2021).

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi texnologiya-innovasiya zonalarına əsaslanır, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə ticarət və sənaye-istehsal zonaları var. Şübhəsiz ki, müxtəlif növ xüsusi zonalar müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malik ölkələrin təcrübəsində müəyyən oxşarlıqlara malikdir. Ancaq yenə də onların bəzi fərqləri var.

Cədvəl 3: İnkişaf etmiş ölkələrdə və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə XİZ-lərin xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlili

XİZ-in xarakterik xüsusiyyətləri	XİZ-in inkişaf etmiş ölkələrində	İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə
Əsas növlər	XİZ Ticarət, xidmət, texnologiya və innovasiya, transsərhəd XİZ	Sənaye istehsalı, ticarət
Məkan	Sahil, daxili, sərhədyanı bölgə; limana yaxın, qovşağında	zonalar
Məqsədlər	şəhərdaxili və ətrafında rabitə yolları	Sahil bölgəsi, daxili, sərhəd, transsərhəd bölgə;
İnvestisiya mühiti		
	Daha az güzəştli təşviqlər, daha az məhdudiyyətlər; irimiqyaslı infrastrukturun daha az payı	Daha çox üstünlüklər, daha çox məhdudiyyətlər; xüsusi tənzimləyici alətlər var. Daha geniş miqyaslı infrastruktur payı
Gömrük qaydaları	Ölkə daxilində, lakin milli gömrük ərazisindən kənarında xüsusi ticarət siyasəti və ya anklav modeli	XİZ-lərin əksəriyyətində xüsusi ticarət siyasəti var
Nəzarət	Müəssisə yönümlü model, transsərhəd və dövlətlərarası	Dövlət-Müəssisə Orientasiya Modeli, Sərhədlərarası Əməkdaşlıq Modeli
Sənaye sektoru	Üçüncü sektor, ikinci sektor sənaye, ticarət, xidmətlər, yüksək texnologiyalı sənayelər; inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə xidmət ticarətinə daha çox diqqət yetirilir	Orta sektor, ali sektor və ilkin sektor; ixracyönümlü istehsal, ticarət, xidmətlər, yüksək texnologiyalı sənayelər

Mənbə: Guangwen M. 2003: p.108, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

- Ümumiyyətlə, deyə bilərik ki, 1980-ci ildən etibarən xüsusi iqtisadi zonaların formalaşması xeyli artmışdır. Onların dünya iqtisadiyyatındakı əhəmiyyəti bu kimi

uğurlu layihələrlə də dəstəklənir.

- “Shenzhen Möcüzəsi” və Şərqi Asiyanın bir sıra ölkələrində ixrac yönümlü artımın nəticəsi. Xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətinin nəticələrinin çox qeyri-müəyyən olmasına baxmayaraq, onlar dövlət orqanlarının diqqətini cəlb etməkdə davam edir.

- Əslində, XİZ-in yaradılması və fəaliyyətinin regiona və ölkəyə mütləq fayda gətirəcəyi dəqiq bir plan yoxdur, lakin bəzi konsepsiyalar var ki, onlara əməl edilməsi fəaliyyətdən uğurlu nəticə əldə etmək şanslarının artmasına kömək edir.

- Sənaye siyasəti çərçivəsində inteqrasiya: Xüsusi zonalar təkbaşına tədbir kimi deyil, inteqrasiya olunmuş siyasət aləti kimi başa düşülməlidir. XİZ modellərini işləyib hazırlayarkən və həyata keçirərkən ölkənin sənaye siyasətində müəyyən edilmiş məqsəd və prioritetlərə diqqət yetirməyə dəyər. Əks halda, ölkə siyasətinin məqsəd və prioritetlərinə məhəl qoymamaq qeyri-optimal, hətta mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

- Milli iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə: xüsusi zonaların fəaliyyətinin mövcud təcrübəsinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, struktur islahatları baxımından XİZ-in fəaliyyətinin uzunmüddətli uğurlu nəticəsi milli iqtisadiyyatla inteqrasiya səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Zona və ölkənin qalan hissəsi arasında kiçik qarşılıqlı əlaqəyə imkan verən klassik SEZ modelləri baxımından qanuni məhdudiyyətləri və digər maneələri aradan qaldırmaq hələ də ən yaxşı təcrübədir. Geribildirim və əks əlaqənin uçuotu bacarıq və texnologiyanın ötürülməsini, təchizatçıların yerli şəbəkələrinin yaradılmasını və regional dəyər zəncirlərinə inteqrasiyanı asanlaşdırmağa bilər və beləliklə, sənayenin şaxələndirilməsi və modernləşdirilməsinə təkan verə bilər. Təhsil və təlim sisteminin təkmilləşdirilməsi və ya klasterin məqsədyönlü təşviqi kimi müşayiət olunan siyasət və tədbirlər bu prosesi daha da sürətləndirə bilər.

- İnfrastruktur və xidmətlərin fərqləndirmə vasitəsi kimi əhəmiyyəti: İntestorların sorğuları göstərir ki, infrastrukturun və göstərilən xidmətlərin hədəf qrupunun keyfiyyəti XİZ-in uğuru üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, vergi güzəştləri isə daha az əhəmiyyət kəsb edir. Bu, sənaye və nəqliyyat infrastrukturunun olmadığı, enerji təchizatının etibarsız olduğu, bürokratik

proseslərin ağır olduğu ölkələr və regionlarda xüsusilə vacibdir. Sənaye inkişafı və ya obyektləri üçün torpaqların verilməsi, etibarlı və iqtisadi cəhətdən rəqabətədavamlı enerji təchizatının təmin edilməsi, yollara və limanlara səmərəli çıxışın təmin edilməsi, müvafiq xidmətlər və inzibati səmərəlilik fərqləndirmə və uğur üçün, bundan əlavə, xüsusi zonaların olması üçün əsas vasitə ola bilər.

- müvəffəqiyyət zonanın yerləşdiyi ərazinin seçimində, o cümlədən yüksək keyfiyyətli infrastruktura çıxış, ixtisaslı işçi qüvvəsinin mövcudluğu, yerli təchizatçılara və xidmət şəbəkələrinə əlçatanlıq baxımından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Kənd yerlərində və ya inkişaf etməmiş bölgələrdə zonalar yaratmaqla regional iqtisadi balanssızlığı azaltmaq cəhdi səmərəsiz olduğunu sübut etdi.

- Strateji yerləşdirmə üçün həvəsləndirici strukturların uyğunlaşdırılması: XİZ-lərin və ümumilikdə siyasətlərin strateji yerləşdirilməsi baxımından arzu olunan fəaliyyətləri cəlb etmək və dəstəkləmək üçün həvəsləndirici struktur diqqətlə hazırlanmalıdır. Qlobal rəqabətdə həddindən artıq və geniş yayılmış vergi güzəştləri olduqca təsirsiz bir fərkdir. Bu, vergi tətilləri başa çatan kimi sərbəst hərəkət edən sənayelərin yeni yerlər axtarması ilə bağlıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xüsusi xidmətlər, yaxşı idarəetmə və yüksək keyfiyyətli infrastruktur kimi qeyri-vergi güzəştləri investorları konkret sahələrə cəlb etmək üçün daha perspektivli yanaşma kimi görünür. Son illərdə bəzi ölkələr, məsələn, Malayziya, yerləşdiyi yerdən daha çox strateji sektorlara və fəaliyyətlərə əsaslanan vergi təşviqi rejimlərinin effektivliyini uğurla artırıb. Beləliklə, hədəf şirkətlər zonanın vergidənkənar təşviqlərini sektorun sektora xas fiskal stimulları ilə birləşdirə bilər ki, bu da geri dönməz təsir riskini azaldır.

- Zonaların inkişafı və idarə olunmasında özəl sektorun iştirakı: Diqqətəlayiq tendensiya özəl sektorun XİZ-in inkişafı və idarə edilməsində artan iştirakıdır. Bu dəyişiklik hökumətə diqqəti dəstəkləyici tənzimləmə mühitinin təmin edilməsinə və zona daxilində gömrük kimi əsas inzibati xidmətlərin təmin edilməsinə yönəltməyə imkan verir. Bundan əlavə, dövlət resursları zonadan kənarında mühüm infrastrukturun inkişafı, o cümlədən enerji təchizatı və magistral yollar üçün boşaldılır. Eyni zamanda, özəl idarə olunan zonalar öz müştərilərinin ehtiyac və

tələblərinə uyğun olaraq daha geniş çeşiddə obyekt və xidmətlər təklif etməyə meyillidirlər

(https://www.economy.gov.ru/material/directions/regionalnoe_razvitie/instrumenty_razvitiya_territoriy/osoby_e_ekonomicheskie_zony/).

1.3. Qloballaşma şəraitində XİZ-in yaranma məqsədləri və müddəaları

Xüsusi iqtisadi zonaları həyata keçirən ölkələrin məqsədləri fərqli ola bilər. Bəzi dövlətlər işsizliyi azaltmaq və ya ölkənin inkişaf etməmiş ərazilərinin rifahını artırmaq, digərləri isə xarici texnologiya və ideyaları cəlb etmək məqsədi güdə bilər. Məsələn, Şanxayın Pudonq əyalətində yerləşən artıq mövcud olan 4 Xüsusi Gömrük Nəzarəti Zonasından fərqli olaraq, burada yeni pilot Xüsusi Ticarət Zonasının yaradılması Çində iqtisadiyyatın və hüququn inkişafı məqsədlərinə, iqtisadi islahatların məqsədlərinə uyğun gələn məqsədlərə xidmət edirdi.

Əsasən xüsusi ticarət zonaları iqtisadiyyata müsbət təsir göstərmək məqsədi ilə yaradılır. Milli baxımdan, hökumətlərin xüsusi ticarət zonalarından gözlədikləri aşağıdakı nəticələrdir

(https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf):

- Valyuta gəlirlərinin yaradılması. Qeyri-ənənəvi ixracı təşviq etməklə, ixrac mənfəəti məzənnəyə müsbət təsir göstərə bilər. Nəticə isə ya müəyyən məzənnə ilə idxalın artması, ya da yerli alıcılara daha aşağı qiymətə idxalın olmasıdır;

- İş yerlərinin yaradılması və gəlirin yaradılması. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə işçilər kənd təsərrüfatı sektorundan daha yüksək maaşlı istehsal işlərinə keçirlər. İşçilərin sənaye istehsalına köçürülməsi iqtisadiyyat üçün aşağı imkan dəyərinə malikdir: iqtisadiyyat kənd təsərrüfatı məhsullarını çox itirmir və qeyri-ənənəvi ixrac mallarının əlavə məhsulunu alır. Ev sahibi ölkə üçün böyük miqdarda kapitalla birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) cəlb edilməsi;

- Texnologiyanın ötürülməsi, biliklərin yayılması və nümayişi effektləri. Bu, yerli şirkətlərin qeyri-ənənəvi məhsullar istehsalla məşğul olmasına səbəb olacaq. Yerli təchizatçılar faydalanır, çünki onlar dünya səviyyəli istehsal və keyfiyyət standartlarına uyğun mal və xidmətlər istehsal etməyə məcburdurlar ki, bu da işçi qüvvəsinin, personalın və idarəetmənin geniş təlimini tələb edir;

Ümumiləşdirilmiş formada XİZ-in yaradılması aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa yönəldilmişdir (Leshina I.E. 2014: p.15):

- milli texnologiyalarla müqayisədə qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi;
- xarici kapitalı cəlb etməklə iqtisadiyyatın canlandırılması;
- xarici valyutada aktivlərin yığılması və nəticədə valyuta ehtiyatlarının artması;
- daxili istehlak bazarının dolması;
- məşğulluq səviyyəsinin və işçi qüvvəsinin ixtisasının artırılması
- müasir bazar infrastrukturunun yaradılması;
- az əlverişli sahələrin sürətləndirilmiş inkişafı;
- iqtisadi idarəetmə və beynəlxalq sahibkarlıq sahəsində beynəlxalq təcrübənin əldə edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ətraf mühitin dinamikliyi (gedən proseslərin vaxtı, sürəti və səmərəliliyi) biznesin sağ qalmasının açarıdır. Bu gün biznesinizi global istehlaka uyğunlaşdırmaq daha çətindir. Bununla belə, xüsusi ticarət zonaları ixtisaslı investorlar üçün bəzi əsas üstünlüklər təklif edə bilər. Vergilər və yer baxımından bir işin əməliyyat xərclərinin bir hissəsini azalda bilərlər.

İqtisadi inkişafda bu katalitik rolun digər mühüm kanalı ideyalar arasındakı uçuşunu aradan qaldırmaqdır. Bu nəzəriyyə transmilli müəssisələrin və birbaşa xarici investisiyaların ölkələr arasında ideyaların yayılması rolunu vurğulamışdır

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bir çox yerli firmalar “ixrac nou-hau”larının, yəni ixrac mallarının istehsalı, marketinqi, paylanması və satışını mənimsəməyə imkan verəcək biliklərin çatışmazlığını hiss edirdilər. Çünki FTZ-nin məqsədlərindən biri birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək və ixrac yaratmaq üçün xarici bilik və kapitaldan istifadə etməkdir. Bunun əsasında xarici tərəfdaşların təcrübəsini öyrənməklə yerli firmaları ixrac bazarına çıxarmaq sövq etmək olar. Yəni xarici şirkətlər potensial yerli şirkətlər üçün katalizator rolunu oynaya bilər. Beləliklə, FTA ixracatçıları ev sahibi ölkənin ümumi ixracına iki şəkildə töhfə verə bilərlər: birbaşa, daha da əhəmiyyətli, həm də dolayı yolla, yerli firmaları ixraca təşviq etməklə, çünki STA ixracı ölkənin ümumi ixracının bir hissəsidir.

İdeyalara qablaşdırma, marketinq, paylama, inventar nəzarəti, ödəniş sistemləri, informasiya sistemləri, əməliyyatların işlənməsi, keyfiyyətə nəzarət və işçilərin motivasiyası kimi saysız-hesabsız anlayışlar, bugünkü iqtisadiyyatda iqtisadi dəyər yaratmaq üçün istifadə olunan bütün amillər daxildir. Bundan əlavə, bu katalitik təsir FTZ üçün daxili təsirdən daha çox ola bilər, yəni təkcə FTZ-də işləyən və ya işləməyə məcbur olan firmalara deyil, həm də FTZ-dən kənar yerli firmalara da təsir edə bilər.

ATS-lər xarici transmilli müəssisələri cəlb etmək üçün nəzərdə tutulduğundan, onların qəbul edən ölkəyə güclü təsir göstərə bilməsi mümkündür. Dominikan Respublikasına gəldikdə, zonalarda mövcud olan xarici firmaların geniş çeşiddə məhsulların ixracına başladığı və xarici firmalarda təlim keçmiş yerli menecerlərin zonada yerli şirkətlərin yaradılmasında mühüm rol oynadığı aşkar edilmişdir. Eyni zamanda əhəmiyyətini də qeyd etmək lazımdır, təkcə məmurlar arasında deyil, həm də istehsalatda rast gəlinən təlim və işlə məşğul olmaq: məsələn, yeni firmanın ilk illərində əmək məhsuldarlığı sürətlə yüksəlir, bu, ixtisası olmayan işçilərin iş başında təliminin yüksək əhəmiyyətini əks etdirir. İşçilər. Beləliklə, xarici firmalar Dominikan Respublikasından FTA-dan yerli ixraca açıq şəkildə müsbət təsir göstərir.

FTZ-nin həyata keçirilməsində ən çox yayılmış səhv regional inkişaf məqsədlərinin FTZ-nin investisiya həllinə daxil edilməsidir. Rahat anklav quruluşuna görə, FTZ ev sahibi ölkənin istənilən yerində yerləşdirilə bilər və siyasətçilər bunu fürsət kimi görürlər.

“Bir daşla iki quş öldürün”. Belə ki, ölkədə daha tarazlaşdırılmış iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün bəzi hallarda ATS-lər kənd yerlərində və ya iqtisadi inkişafa ən çox ehtiyacı olan az inkişaf etmiş ərazilərdə yaradılmışdır. Xüsusi ticarət zonalarının ticarət üçün coğrafi baxımdan əlverişli olan yerlərdə, məsələn, beynəlxalq hava limanlarına, dəniz limanlarına və s.

Bir neçə AİZ-in zəif fəaliyyətini izah edən tez-tez xatırlanan digər amillər zəif planlaşdırma və dizayn, çoxlu bürokratik prosedurlar, qeyri-kafi və səmərəsiz təşviqat, dövlət dəstəyinin olmaması və sonda sadəcə zəif idarəetmədir.

Bu səbəbdən, yaradılması məqsədindən asılı olmayaraq, xüsusi iqtisadi zonaların səmərəli təşkili üçün zəruri olan bir sıra şərtlər mövcuddur. Bunlardan ən mühümləri bunlardır: ölkədə siyasi sabitlik, xarici şirkətlərin və onların nümayəndələrinin fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi və qanunvericilik bazasının olması, əlverişli təbii şərait və coğrafi yerləşmə, məsələn, dəniz limanlarına və hava limanlarına bitişik ərazilər, inkişaf etmiş infrastrukturun və ixtisaslı kadrların olması və s.

Hazırda xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri öyrənən elmi istiqamət çərçivəsində vahid terminoloji baza və konseptual aparat yoxdur. Bu vəziyyət, əsasən, ayrı-ayrı mütəxəssislərin yanaşmalarının fərqliliyi ilə əlaqədardır, öz növbəsində, sonuncunun qarşısında duran xüsusi vəzifələr ilə müəyyən edilir. Nəzərdən keçirilən mövzu çərçivəsində kifayət qədər sayda həm rus, həm də xarici tədqiqatlarla, təriflərin çoxluğu tək-cə metodologiya səviyyəsində deyil, həm də iqtisadi və xarici tədqiqatların aparılması sahəsində fikir ayrılığı üçün başlanğıc nöqtələrindən biri kimi xidmət edir. siyasi qərarlar. Müasir ixtisaslaşdırılmış ədəbiyyatda (həm elmi, həm də publisistik) xüsusi iqtisadi zonalara (XİZ) aid hadisələri ifadə edən müxtəlif ifadələr mövcuddur. İlk növbədə, söhbət XİZ-in mərkəzi konsepsiyasından gedir

(https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf).

Bu mexanizmin fəaliyyətinin müəyyən aspektlərinə birbaşa və ya dolayısı ilə təsir edən materialları öyrənərkən tədqiqatçı bir-birini əvəz edən çoxlu kvazi terminlərlə məşğul olur: xüsusi iqtisadi zona (XİZ), xüsusi iqtisadi zona (SVZ), xüsusi iqtisadi zona, iqtisadi üstünlük zonası və s.

Tez-tez bu sinonim seriyada siz həmçinin offşor zonaları və hətta xüsusi ticarət zonalarını da tapa bilərsiniz. Aydın ümumi qəbul edilmiş təriflər olmadıqda fenomenin müxtəlif şərtləri müqayisə və müqayisəli təhlildə çətinliklər yaradır və ümumi mənzərənin görməsini çətinləşdirir. Bu kontekstdə müasir mərhələdə ən mühüm metodoloji vəzifələrdən biri XİZ-lərin fəaliyyəti ilə bağlı geniş biliklərin təhlilinə əsaslı yeni yanaşmanın işlənilməsi və hazırlanmasıdır. Açıq, universal terminologiya təklif etmək, eləcə də onun ardıcılığını sübut etmək, öz növbəsində,

akademik mühitdə, daha sonra isə geniş ictimaiyyət arasında ciddi mübahisələrin olmasını ehtimal etmək asan məsələ deyil. Məhz buna görə də daxil edilmiş terminlərin düzgünlüyünün əsaslandırılması özlüyündə məqsəd kimi qəbul edilə bilməz və olmamalıdır. Buna görə də əsas paradigma xüsusi iqtisadi zonaların tərifləri ilə bağlı rus tədqiqatlarına xas olan doqmadan uzaqlaşmadır. Bir nümunə olaraq, xüsusi iqtisadi zonalara münasibətdə elmi fikrin çoxistiqamətli vektorlarının dərəcəsini xarakterizə edən üç tərif təqdim edirik. Birinci tərif (ИГНАТОВ В.Г., БУТОВ В.И. 2010):

“AİZ - milli və xarici sahibkarlar üçün xüsusi güzəştli iqtisadi şərtlərin mövcud olduğu, xarici ticarətin, ümumi iqtisadi, sosial, elmi-texniki və elmi-texniki vəzifələr”. İkinci tərif (Danko T.P., Okrut E.M. 1998):

“AİZ bir ölkənin (ölkə qruplarının) iqtisadi kompleksinin tərkib hissəsi olan dövlətin (dövlətlərin) suveren ərazisidir.

Söz işlənməsi baxımından 2005-ci ilə qədər daxili nəzəriyyə və praktikada “xüsusi iqtisadi zonalar” ümumi terminindən istifadə etmək adət idi. 22 iyul 2005-ci il tarixli 116-FZ “Rusiya Federasiyasında xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Federal Qanunun qəbulundan sonra bəzi tədqiqatçılar “xüsusi iqtisadi zonalar” terminini birincinin mənasında istifadə etməyə başladılar. Bu terminlərin əlaqəsi ilə bağlı müəllifin mövqeyi aşağıda verilmişdir (Zimenkov R.İ. 2005):

“AİZ milli və xarici sahibkarlar üçün xüsusi güzəştli iqtisadi rejimin mövcud olduğu milli iqtisadi məkanın bir hissəsidir. müxtəlif sosial-iqtisadi, elmi və texniki problemlərin həllinə töhfə verən digər hissələr. Bu tərifləri müqayisə edərkən, bir tərəfdən, onların ardıcılığına, digər tərəfdən, vurğuların fərqli düzülüşünə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Eyni zamanda, bu təriflər əsasında praktiki baxımdan, müxtəlif elmi məktəblərin mövcudluğunu ayırmaq mümkün deyil, yəni. digər ekspertlərin oxşar və ya oxşar yanaşmalarıdır. Başqa sözlə, baxılan mövzuya həsr olunmuş və ardıcıl əsas terminlərdən istifadə edən iki elmi əsər tapmaq çox çətindir. Yuxarıdakı anlayışların birbaşa xüsusiyyətlərinə gəldikdə, qeyd etmək yerinə düşər ki, onların qeyd-şərtsiz elmi dəyərinə və zamanla sınaqdan keçirilmiş faydalılığına baxmayaraq, onların aşağıdakı struktur çatışmazlıqları var. Birinci tərif, təqdim

edilən kateqoriyanın formal mahiyyətinə lazımi diqqət yetirmədən, nəzərdən keçirilən mexanizmin məqsədinə diqqət yetirir. Tərifdən hansı ərazilərin nəzərdə tutulduğu, eləcə də onların konkret olaraq nə ilə məhdudlaşdırıldığı aydın deyil. Xüsusi iqtisadi zonaların digər formalarının sadalanması olmadığı halda dəniz və aviasiya limanlarını (ümumi halda onlar həm də ərazinin mahiyyətini təşkil edir) ayrıca qeyd etmək əsassız görünür. Nəhayət, niyə sırf güzəştli iqtisadi şəraitdən danışdığımız tam aydın deyil ki, bununla yanaşı, məlum olduğu kimi, qeyri-iqtisadi xarakterli hüquqi və inzibati imtiyazlar da yaradıla bilər.

İkinci tərif, hər şeydən əvvəl, çoxölçülü olması ilə diqqəti çəkir və nəticə etibarlı ilə əlverişsizdir. Vurğu təkcə istehsalda deyil, həm də AİZ ərazisində yaradılmış məhsulun paylanmasında maraqlıdır. Əsasən beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinə (BMN) aid olan və yuxarıdakı kontekstdə əlavə şərh tələb edən suverenlik meyarından istifadənin məqsədəuyğun olub-olmaması sual doğurur. Üstəlik, AİZ-lərin fakultativ olaraq dövlətin və ya dövlətlərin ərazisi kimi qəbul edilməsi ilə milli məqsədin olması arasında müəyyən ziddiyyət mövcuddur. Eyni müddəa AİZ-lərin bir və ya bir neçə ölkənin iqtisadi kompleksinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməsinə də aiddir. Məqsədin “inteqrasiya edilmiş və korporativ” kimi səciyyələndirilməsi, eləcə də mətnin sonuncu hissəsi (“sərhədlərin diffuz genişlənməsi”), şübhəsiz ki, xüsusi və daha aydın izahat tələb edir. Bu əsərdə bunun hər hansı AİZ-in geniş xarakter daşması və ya başqa bir şey olması ilə bağlı heç bir şərh yoxdur. Forma və məzmun baxımından üçüncü tərif ilk ikisi ilə müqayisədə daha yığcam və mənalı görünür. Qeyd AİZ daxilində xüsusi güzəştli iqtisadi rejimin müstəsnalığı ilə bağlı ifadə edilə bilər. Təfsir variantlarından biri nöqtəyi-nəzərindən belə bir tikinti bu tipli müxtəlif obyektlərin ərazilərində eyni faydaların mövcudluğunun mümkünsüzlüyünü nəzərdə tutur. Belə şərhin praktiki nəticəsi ondan ibarət olardı ki, milli qanunvericinin AİZ-lərlə bağlı çərçivə qanunu yaratmasına faktiki ehtiyac qalmayacaq. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, bu konsepsiya çərçivəsində sosial-iqtisadi və elmi-texniki problemlərin həlli özlüyündə XİZ-in fəaliyyətinin məqsədi hesab edilmir.

Yuxarıda müzakirə olunan üç tərifin təhlilindən əldə edilən ümumi nəticə

ondan ibarətdir ki, onların heç biri ciddi və universal hesab oluna bilməz, yalnız müəllifin nəzərdən keçirilən məsələ ilə bağlı mövqeyini əks etdirir. Bu müddəə bu və ya digər dərəcədə yerli alimlər tərəfindən təklif olunan digər təriflər (məsələn, K.A. Semenov, Ya.S.Druzik, V.E.Rıbalkin və s.) üçün də xarakterikdir ki, bu da onların əhatə dairəsinin məhdudluğu haqqında göstərilən tezisi təsdiqləyir. istifadə edin. Belə təcrübənin mövcudluğunu nəzərə alaraq bəzi müasir tədqiqatçılar (xüsusən V.İ. Baronov və G.M. Kostyunina) xüsusi iqtisadi zonaların təriflərini ümumiyyətlə təqdim etməirlər. Bu obyektlərin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini ətraflı təhlil edərək, bu ekspertlər qrupu işin əvvəlində verilmiş təriflərin tətbiqindən qəsdən uzaqlaşır, bu təriflər müəllifin fenomenin mahiyyətinə baxışını əks etdirir. Əvəzində istər sektoral, istərsə də regional kontekstdə konkret reallıqların təsviri çərçivəsində onların fəaliyyətini lazımi səviyyədə tənzimləyən hüquqi strukturlara müraciət edildiyi güman edilir. Bununla belə, bir qayda olaraq, konkret bölmə daxilində hansı konkret normativ aktdan istifadə edilməli olduğu barədə heç bir aydın göstəriş yoxdur. Başqa sözlə, mutatis mutandis, xüsusi iqtisadi zonaların aksiomatik qavrayışı mövcuddur ki, burada müəlliflər həm özlərinin, həm də oxucunun bu anlayışı hansısa intuitiv səviyyədə bildiyindən və əlavə izahat tələb etmədiyindən çıxış edirlər.

Problemin bu baxışının aşkar çatışmazlığı onun müasir elmin əsas qnoseoloji prinsiplərindən formal şəkildə uzaqlaşmasıdır. Görünür, müəllifin yuxarıda qeyd etdiyimiz konsepsiya rəngarəngliyini nəzərə alaraq, araşdırma mövzusunun və metodunu pərdə arxasında qoymaq yalnız daha böyük qeyri-müəyyənlik yaradır. Eyni zamanda, baxılan obyektlərin (SEZ) birbaşa funksional xüsusiyyətlərinin və fərqli xüsusiyyətlərinin başlanğıc nöqtəsi kimi keçidi və istifadəsi bu modelin nisbi üstünlüklərinə tamamilə aid edilə bilər. 9 Beləliklə, xüsusi iqtisadi zonalar kateqoriyasının mahiyyətinə dair hazırda mövcud olan çoxsaylı fikirlərin təhlili əsasında prinsipcə yeni tədqiqat yanaşmasının tətbiqi təklif olunur. Bu yanaşma çərçivəsində xüsusi iqtisadi zonaların öyrənilməsinin predmeti və metodunun təsviri və əsaslandırılmasından sonra aydın tərtibat ön plana çıxarılır.

XİZ-in terminologiyası zaman və məkan baxımından dəyişir. Konkret olaraq,

bu, hökumətlərin və digər iştirakçıların xüsusi iqtisadi zonalar üçün layihələr hazırlayarkən ölkələrdən (regionlardan) və inkişaf mərhələlərindən asılı olaraq müxtəlif semantik konstruksiyalardan və taksonlardan istifadə etmələrində özünü göstərir (təsvir olunan məsələnin tarixi bunu sübut edir) mövcud elmi işlərin əksəriyyətində ətraflı). Beləliklə, ilk növbədə qanunvericilik aktlarında və təsis sənədlərində nəzərdə tutulmuş yaradılmasının adı və məqsədi deyil, konkret XİZ-in iqtisadi təbiəti, onun institusional və biznes mühitinin xüsusiyyətləridir. Bu müddəa XİZ-in iqtisadi biliklərinin həm müsbət (nədir?), həm də normativ (nə olmalıdır?) aspektlərinə eyni dərəcədə şamil edilir. Başqa sözlə desək, tədqiqatçı əsasən 10 sualını verməlidir, çünki əvvəllər qeyd edildiyi kimi, rus elmində nəzərdən keçirilən mövzunun tədqiqi üçün belə elmi məktəblər hazırda mövcud olmadığından və ya formalaşmasının ilkin mərhələsində olduğundan bu müqayisə çox vacibdir. Şərti və kontekstli. Hazırda XİZ-lərin mövcud rus tədqiqatları əsasən və müəyyən dərəcədə qeyri-sistemli, təcrid olunmuş, “fokuslu”-dur.

Təcrübə göstərir ki, XİZ-in uyğun gəlməli olduğu formal meyarların müəyyən edilməsi yolu ilə ümumi şablonların yaradılması ayrı-ayrı strukturların lazımı səviyyədə qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarır ki, bu da digər xüsusiyyətlər əsasında belə hesab edilməlidir. Bu, xüsusilə aşağıda müzakirə edilən bəzi beynəlxalq təşkilatlar (xüsusən də Dünya Bankı) tərəfindən onların təhlilinə yanaşmalarda əks olunan ofşor nümunəsi üçün xarakterik idi. Beləliklə, tətbiq olunan problemlərin həlli üçün rəsmiləşdirmə, eləcə də XİZ-in xüsusiyyətləri ilə bağlı az və ya çox sərt çərçivənin yaradılması aktual görünür. Müəllifin bu əsərə verdiyi tərif çərçivəsində obyektin xüsusi iqtisadi zonalara aid edilməsi üçün malik olmalı olan xüsusiyyətlərə münasibətdə nisbətən “zəif” zəruri və kifayət qədər şərtlər təqdim edilir. Praktiki baxımdan eyni “daha güclü” tələblərin təyin edilməsi ayrı-ayrı obyektlərin tədqiqatçının baxış sahəsindən uzaqlaşmasına səbəb olacaqdır. Üstəlik, aydındır ki, meyarlar nə qədər sərt olsa, bir o qədər çox boşluqlar, “ağ ləkələr” - əslində fəaliyyət göstərən və həm elmi, həm biznes, həm də iqtisadi və siyasi müstəvidə maraq kəsb edən, lakin qalan (bəlkə də qəsdən buraxılmış) XİZ-lər olur. Xüsusi iqtisadi zonalar kimi yerləşdirilmiş bəzi obyektlərin müəyyən dərəcədə

“xüsusi heç nəyi təmsil etmədiyi” əks vəziyyətə də icazə verilir.

Situasiya yanaşmasının tətbiqi tədqiqatın ilkin mərhələlərində onların ətraflı öyrənilməsinə ehtiyacın olmadığını müəyyən etməyə imkan verir.

Xüsusi iqtisadi zonalar kimi mürəkkəb obyektlərin 25 statik təhlili bu şəraitdə məqbul görünür. Ən mühüm praktiki vəzifə dünya iqtisadiyyatının inkişafına, habelə XİZ-in fəaliyyət göstərdiyi ölkədə və regionda sosial-iqtisadi və siyasi reallıqlarda baş verən dəyişikliklərə uyğun hərəkət edəcək koordinat sisteminin seçilməsidir. Məhz belə hərəkət edən koordinat sistemi xüsusi iqtisadi zonaların dinamik təhlilinin mərkəzi halqasına çevrilməyə çağırılır. Onun düzgün qurulmasının açarı çeviklik, həmçinin tənzimləmə sahəsində nəinki çox statistik məlumatların və ya yeniliklərin daimi yenilənməsi, həm də XİZ-in mahiyyətinin konseptual baxış olacaqdır

(https://au.edu.az/uploadfiles/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf).

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

2.1. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin əsas amilləri

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə zəngin təbii ehtiyatlara malik olmaq yoxsulluqdan xilas olmağın əsas yollarından biri hesab olunur. Bununla belə, d-resursla zəngin ölkələrdə aparılan tədqiqatlarda iqtisadiyyata müəyyən mənfi təsir göstərən inkişafın müəyyən bir müddətdən sonra zərərli nəticələr verməyə başlaması “Holland xəstəliyi” adlandırılır.

Hollandiya florinin bahalaşmasından əvvəl təbii qazın və qeyri-neft ixracının bahalaşması, ölkənin xarici rəqabət qabiliyyətinin azalması və nəticədə təbii qazın qeyri-neft sektorlarına ixracının azalması yerli istehsala mənfi təsir göstərirdi. Nəticədə Hollandiyada toxuculuq sənayesi, gəmiqayırma və metal emalının yarımşənayeləri əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədi. Bu inkişafın nəticəsi olaraq, iqtisadçılar təbii ehtiyatların tətbiqinin sənayeləşməni azaldacağını müdafiə etdilər. Ədəbiyyatda holland xəstəliyi və ya neft lənəti kimi xatırlanan bu proses, yerləşdiyi ölkənin iqtisadi artımını əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb. Holland xəstəliyi mövcud istehsal amillərinin, xüsusən də əməyin digər istehsal sahələrindən təbii ehtiyatlarını əldə edən iqtisadiyyata çıxarılması nəticəsində yaranan ümumi məhsulun azalması, qəfil zənginləşməni nəzərdə tutur. Çünki resurs kəşfi hesabına gəlirlər artsa da, maaş artımı hesabına bu vəziyyət rəqabət qabiliyyətinə də mənfi təsir göstərir. Beləliklə, sərvət mənbəyi olan bu yeni kəşf edilmiş sektora genişlənmə digər sektorlardan resursları cəlb etməyə başlayır və iqtisadiyyatda tam məşğulluğun üstüörtülü fərziyyəsi ilə bu, iqtisadiyyatın “kiçilməsi” effektini verir. Hansı ki, əlverişli sıxılmaya səbəb olur. Xüsusilə, neft şoklarından əldə edilən gəlirlər resursların aşağı gəlirli sektorlardan qeyri-ticarət sektorlarına keçməsinə səbəb olur. Holland xəstəliyinin səbəbi neft və digər təbii ehtiyatların çox vaxt iş yerləri yaratmaması və çox vaxt digər iqtisadi sektorları istisna etməsidir. Neftin qiymətinin qalxması ölkəyə külli miqdarda xarici valyutanın daxil olmasına və nəticədə ölkə valyutasının bahalaşmasına səbəb olur. Bu inkişaf ilə əlaqədar ölkədə istehsal olunan məhsulların qiyməti qalxır və nəticədə ölkənin xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti aşağı düşür.

Bundan əlavə, milli valyutanın möhkəmlənməsi idxal olunan malları cəlbədicə edir və daxili bazardakı vəziyyətə mənfi təsir göstərir. Neft və təbii qaz kimi mühüm ehtiyatların kəşfi və xaricə ixracı emal sənayesinə mənfi təsir göstərir və bir çox yerli sektorlarda, xüsusilə sənaye və kənd təsərrüfatında daralmalara səbəb olur. Holland xəstəliyi təbii sərvətlərin aşkarlanması və ya xarici ölkələrə satılması ilə baş verən və digər sektorlara mənfi təsirlər yaradan bir proses kimi qəbul edilsə də, bu xəstəlik təkcə təbii sərvətlərin zənginliyi nəticəsində yaranmır. Bundan əlavə, təbii sərvətlərin qiymətlərinin qəfil artması, xarici yardım və ya birbaşa xarici investisiyalar hesabına böyük valyuta daxilölmələri də oxşar nəticələrə gətirib çıxarır. Ədəbiyyatda aparılan araşdırmalar göstərir ki, İspaniya turizmindən əldə edilən gəlirlər hətta regional səviyyədə sənayesizləşməyə təsir edir, Kolumbiyada qəhvə gəlirlərinin digər kənd təsərrüfatı məhsullarına təsiri, Livan, İordaniya, Misir və Türkiyədə işçilərin gəlirləri oxşar simptomlardır. Holland xəstəliyi sənayesizləşmə istiqamətindədir və onun struktur dəyişiklikləri yaratdığı aşkar edilmişdir. Hollandiyada ortaya çıxan proses kimi, Amerikanın kəşfindən sonra 16-cı əsrdə qızıl və gümüş İspaniyaya daşındı və s.

Qızılın kəşfi və istismarında baş verən hadisələr Hollandiyada tapılanlara oxşar nəticələr verdi. Holland sindromunun yeddi əsas əlamətindən bəzilərinə Azərbaycanada rast gəlinir. Bu simptomların interfeysi illər ərzində xarici valyutalara münasibətdə əhəmiyyət qazanmış, ixrac olunan malların rəqabət qabiliyyətini aşağı salmış, ümumilikdə iqtisadiyyatı, xüsusən də sənayeni zəiflətməmişdir.

Nəzəri cəhətdən holland xəstəliyində gəlir gətirən sektorun digər sektorların istehsal amillərinə cəlb edilməsi təklif edilir. “Resursların bölüşdürülməsi effekti” artan sektorda məhsuldarlığın və məhsulun artmasının nəticəsidir ki, bu da digər ticarət və qeyri-ticarət sektorlarında istehsalın azalmasına gətirib çıxarır. Resursların bölüşdürülməsinin təsiri ilə sənaye istehsalının azalması birbaşa sənayesizləşdirmə adlanır. Bu zaman resurs bölgüsü effekti nəticəsində hasilatı azalan qeyri-ticarət sektorlarına tələbin artıqlaması qiymətləri artırır və real məzənnənin bahalaşmasına səbəb olur. Real məzənnənin yüksəldilməsi dünya qəbul edən sənaye sektorunun məhsulunun rəqabət qabiliyyətini azaldacaq və bu, dolaylı yolla sənayesizləşdirməyə

gətirib çıxaracaq. Qeyri-ticarət sektorlarında təbii sərvət gəlirlərinin istiqaməti “xərc effekti” adlanır. Bu təsir neftin qiymətinin yüksək olması neft sektorunda daha yüksək əmək haqqı və gəlirlər yaratdığından, bununla da iqtisadiyyatda məcmu tələbi artırdığından yaranır. Beləliklə, xərcləmənin təsiri; Qeyri-ticarət sahələrinin istehsalının multiplikasiya effekti, resursların bölüşdürülməsi; Bu, bu sektorun istehsalına təsirini azaldacaq. Hər iki halda sənayesizləşdirmə prosesi davam edir. AR son illər əldə etdiyi gəlirləri iqtisadiyyatın uzunmüddətli səmərəliliyinə, eləcə də əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olacaq layihələrə, eləcə də neft gəlirlərinin girovu kimi xarici borcların və izafi kreditlərin qarşısının alınmasına sərf edib. . Hollandiya xəstəliyi nəzəriyyəsi kontekstində belə görünür ki, Azərbaycanda xərcləmə effekti üstünlük təşkil edir. Bunun əsas səbəbi inkişaf üçün infrastruktur investisiyalarına diqqətin yönəldilməsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-ticarət sektorlarında genişlənmənin əsas amili bu investisiyaların yüksək artımıdır. Nəticə etibarilə, bu sektorlarda genişlənmə tendensiyası davam etməsi yuxarıda qeyd olunan investisiyaların tamamlanmasından asılıdır. Qeyd olunur ki, qeyri-ticarət sahələrinin genişlənməsinə holland xəstəliyinin səbəb olub-olmaması məsələsi ölkədə infrastruktur investisiyalarının dayandırılmasından sonra araşdırılmalıdır.

Ölkənin iqtisadi inkişafı daha çox enerji ixracına əsaslanırsa; Dünyada enerji qiymətlərindəki dəyişikliklərin iqtisadiyyata birbaşa təsiri, qeyri-enerji sektorlarının kifayət qədər artımının mümkünsüzlüyü və cəmiyyətin yalnız kiçik bir hissəsinin enerji mənbələrindən istifadə imkanından istifadə etməsi səbəbindən gəlir bölgüsündə qeyri-bərabərlik kimi müxtəlif neqativlərdir.

Bu səbəblərdən iqtisadiyyatından asılı olan ölkələrin daxili və xarici əlaqələrində müstəqillik təhlükəsi ilə əlaqədar olaraq, yalnız təbii sərvətləri satmaq təhlükəsi yarandığından, enerji resurslarından əldə edilən ixrac gəlirləri iqtisadiyyatın digər sahələrinə və insan kapitalının inkişafına yönəldilməlidir. Azərbaycan son illər uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın məhsuldarlığını artıran, bununla da ictimai rifah səviyyəsini yüksəldən, bir tərəfdən həddindən artıq kredit siyasətindən və neft gəlirlərinin xarici girov kimi istifadəsindən yayınan

layihələrə müraciət edib. Borclar. Hollandiya xəstəliyi nəzəriyyəsi baxımından Azərbaycanda xərc effekti üstünlük təşkil edir. Bu vəziyyətin əsas səbəbi infrastruktur investisiyalarının inkişafına diqqətin yönəldilməsidir. Qeyri-ticarət sektorlarında genişlənmənin əsasını investisiyaların artımı təşkil edir və bu sektorların genişlənməsi investisiyanın tamamlanmasından asılıdır. Qeyri-ticarət sahələrində genişlənmənin holland xəstəliyinə nə dərəcədə səbəb olduğu məsələsi ölkədə infrastruktur investisiyaları başa çatdıqdan sonra həll edilməlidir. Bu tədqiqat Azərbaycan üçün neft istehlakı ilə iqtisadi artım arasında səbəb əlaqəsini araşdırır. Bunun üçün ilk növbədə sıraların stasionarlığının tədqiqi üçün ADF və PP vahid kök testləri aparılmışdır. Vahid kök testinin nəticələrinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, tədqiq edilən hər iki zaman seriyası birinci fərqi götürərkən stasionar olur. Daha sonra iki seriya arasında kointeqrasiya olub-olmadığını yoxlamaq üçün Engle-Grange kointeqrasiya testindən istifadə edilmişdir. Bu proseslər nəticəsində iki sıra arasında kointeqrasiya olduğu aşkar edilmişdir. İki sıra arasında səbəb əlaqəsi araşdırıldıqda neft istehlakından iqtisadi artıma qədər birtərəfli əlaqənin olduğu aşkar edilmişdir. Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, neft istehlakı iqtisadi artıma gətirib çıxarır. Holland xəstəliyinin mənfi nəticələrini azaltmaq üçün aşağıdakıları etmək olar; Milli valyutanın balansdakı dəyəri ECB məzənnəsi ilə intervensiya edilməklə qorunmalıdır. Bu həm də yaxın illərdə təbii sərvətlərin partladılmasından əldə edilən gəlirləri toplayan fondun yaradılmasıdır. Bu məqsədlə 1990-cı il dekabrın 20-də Azərbaycan Neft Fondu yaradıldı. İqtisadiyyatda davamlı sabitlik iqtisadiyyatda özəlləşdirmə və restrukturizasiya siyasəti ilə təmin edilməlidir. Ölkənin neft və təbii qaz sektorundan asılılığını azaltmaqla ixrac malları şaxələndirilməlidir. Bundan əlavə, təbii sərvətlərdə partlayış yaşayan sektorun beynəlxalq qiymət dalğalanmalarının şoklarına qarşı daha dayanıqlı olması lazımdır. Karbohidrogen ixracından əldə olunan gəlirlərin R&D və ya infrastruktur tədqiqatlarına yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə istehsal sektorunun strukturu gücləndirilməlidir. Dəbdəbəli məhsullara tələbi azaltmaq üçün bu mallara vergi dərəcələri artırılmalıdır.

Müstəqillik əldə edən Azərbaycan 25 il ərzində ən çətin tarixi yol keçmiş, siyasi-iqtisadi sistemini və beynəlxalq münasibətlərini kökündən dəyişdirmiş, siyasi

hakimiyyətə və milli müstəqilliyə xələl gətirmədən sosialyönlü bazar iqtisadiyyatı konsepsiyasını seçmiş, bu sahədə hüquqi və normativ hüquqi baza yaratmışdır. bazar iqtisadiyyatının çərçivəsi. Yeni müstəqil Azərbaycan dövlətinin strateji hədəfi təkə bazar iqtisadiyyatına keçid deyil, həm də intellektual cəhətdən azad insanların birliyi, qanuna tabe olan ümumi rifah dövləti yaratmaq idi. Ümummilli lider Əliyev H. rifah dövlətinin yaradılmasından danışaraq demişdir: “Sosial dövlət inkişaf etmiş, sosial ədalətli, hüquqi, demokratik, müasir ictimai-siyasi sistemdir, hər bir vətəndaşı layiqli həyat səviyyəsi ilə təmin edir” (Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında. 2009).

Layihli sosial, iqtisadi, mədəni həyatın təmin edilməsi, sosial ədalətin, demokratiyanın və qanunun aliliyinin təmin edilməsi rifah dövlətinin, sürətli sosial-iqtisadi inkişafın, regional inkişafın, qeyri-neft sektorunun inkişafının və neftin transformasiyasının əsas xüsusiyyətləridir.

Əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan dövlət quruculuğunun əsas istiqamətlərindən danışan və onun ideyalarını davam etdirən Prezident İlham Əliyev demişdir: “Azad cəmiyyət, hüquqi dövlət, hüquqi dövlət, güclü iqtisadiyyat, çevik xarici siyasət, dövlət quruculuğu və dövlət quruculuğunun əsasını qoyduğumuz dövlət quruculuğu dövlət quruculuğunun əsas istiqamətləridir. Azərbaycanın maraqlarının qorunması və möhkəmləndirilməsi. dövlət quruculuğudur.. Sosial dövlət quruculuğunun əsas şərti əhalinin sosial rifahının yüksək səviyyəyə çatdırılması, yüksək sosial-iqtisadi inkişafa nail olunmasıdır. Ona görə də Azərbaycan hökuməti ölkənin coğrafi mövqeyini, məhsuldar qüvvələrin inkişafını və vəziyyətini nəzərə alaraq, dünyada mövcud olan modelləri öyrənərək iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin davamlı inkişafı üçün öz inkişaf modelini yaratmışdır. möhkəm elmi əsaslar üzərində yeni inkişaf xətti. Bu model sosial dövlətin prinsiplərinə əsaslanır və sosial yönümlüliyinə görə əsaslı şəkildə fərqlənir. Dayanıqlı inkişaf modeli ölkənin iqtisadi, siyasi, sosial və humanitar sahələri ilə bağlı bütün sahələri əhatə etməklə strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu modelin əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının kompleks və davamlı inkişafını təmin etməkdir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası 1987-ci ildə Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə

Beynəlxalq Komissiya tərəfindən təqdim edilmişdir ki, bu da bütün insanların ehtiyaclarını, eləcə də gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək imkanlarını nəzərdə tutur. Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas ideyası sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi mexanizmlərinin yaradılması, ekoloji problemlərin sosial-iqtisadi vəhdətdə öyrənilməsidir. İqtisadi dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti resursların azaldılması və ədalətli bölüşdürülməsi olmadan bütün kapitalın bir nəsildən digərinə ötürülməsindən ibarətdir. Azad bazar münasibətlərinə əsaslanan tam sosial yönümlü iqtisadi sistem - müstəqil iqtisadiyyatın, ölkənin təbii təsərrüfatının, texnoloji istehsalın və iqtisadi dövriyyədə fəal iştirak edən elmi-texniki potensialın, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyası sisteminin formalaşması. . Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişaf modelinin strateji istiqamətidir.

Azərbaycan 2015-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən 2016-2030-cu illər üçün 92-ci Dayanıqlı İnkişaf Sammitində təsdiq edilmiş və 169 məqsədi özündə əks etdirən Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. 2016-cı ildə dövlət proqramlarının və regionu əhatə edən strategiyalar Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğundur. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf üzrə Sammitində “Qlobal İnkişaf Gündəliyi 2030”da innovativ inkişafa təsir edən amillər, dayanıqlı inkişaf sahəsində insan resurslarının formalaşdırılması, intellektual bacarıqların gücləndirilməsi, səmərəli dövlət və sosial xidmətlər, davamlı ekoloji idarəetmə və davamlılıq kimi məsələlər nəzərdən keçirilib. Təbii fəlakətlərdə ümumi sağlamlıq artımı əks olundu.

1. Bütövlükdə bu model Azərbaycanın gələcək davamlı iqtisadi inkişafını, xarici şoklara davamlı iqtisadi sistemin formalaşmasını, ölkənin enerji təhlükəsizliyini təmin edir. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli İqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı, ölkənin qeyri-neft sektoru ilə gələcək inkişafının prioriteti, bununla bağlı infrastruktur işlərinin həyata keçirilməsi, sənayenin inkişafının sürətləndirilməsi , kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları dayanıqlı və çoxşaxəli iqtisadiyyatın formalaşması üçün əsasdır. Hazırda makroiqtisadi sabitliyi, sosialyönümlü strateji hədəfləri dəstəkləyən və tənzimləyən, dünya iqtisadiyyatının və beynəlxalq

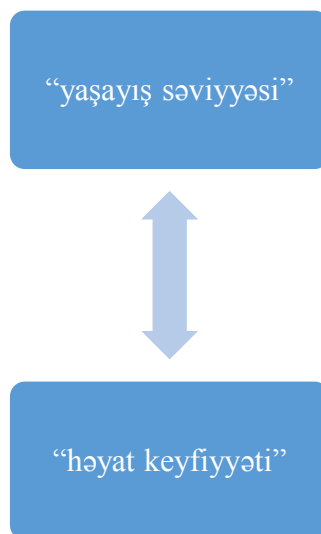
münasibətlər sisteminin inteqrasiyası sisteminin müstəqil üzvünə çevrilmiş Azərbaycan son on bir ildə ÜDM-ni 2,3 dəfə artırmışdır. , 9 faiz olsaydı , 2016-cı ildə - 65,9 faiz. XX əsrin 20-30-cu illərində ABŞ sosioloq və psixoloqlarının “insan münasibətləri” nəzəriyyəsinə görə, İnsanlar “bioloji maşın” kimi yox, “sosial-psixoloji” varlıq kimi fəaliyyət göstərməlidirlər. 1990-cı ildən BMT-nin İnkişaf Proqramında dünya əhalisinin rifah səviyyəsini əks etdirən İnsan İnkişafı Hesabatı “Hər bir dövlətin əsl sərvəti onun xalqıdır” sözləri ilə başlayır. Müasir dövrdə hər bir cəmiyyətin inkişafı birbaşa insan fəaliyyəti, onun əməyinin məhsuldarlığı ilə bağlıdır, hər bir dövlətin ali, strateji məqsədi vətəndaş amilinin inkişafı, insanların keyfiyyətli həyat şəraitinin təmin edilməsidir. Azərbaycanda siyasi və iqtisadi siyasətin uğurla həyata keçirilməsi davamlı insan inkişafının təmin edilməsinə yönəlib. İqtisadiyyatın elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmələrə əsaslanan davamlı inkişafı elə idarəetmə sistemi və metodunun yaradılmasını tələb edir ki, hər bir insan və işçi qüvvəsi iqtisadiyyatın qayğısına və təşəbbüskarlığına, iqtisadi artımın sürətlənməsinə daha çox təsir göstərsin. Ölkəmizin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onun bütün təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi maraqlarını əlaqələndirmək və onlardan səmərəli istifadə etmək üçün real imkanlar var. Bu baxımdan, insanların təşəbbüslərinin təşviqi, insanların imkanlarının qiymətləndirilməsi, ictimai həyatda iştirakının təmin edilməsi Dayanıqlı İnkişaf Modeli, Strateji Yol Xəritəsi və digər dövlət proqramlarının strateji məsələlərindəndir. Bu bir daha onu göstərir ki, Azərbaycanda elmə əsaslanan davamlı iqtisadi siyasət daim sosial siyasətlə tamamlanır. Milli inkişaf modelində prioritet olan insanların və bütövlükdə cəmiyyət üzvlərinin rifahının yüksəldilməsi sosial siyasət və iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Belə ki, bir tərəfdən sosial siyasət problemlərinin həllini iqtisadi resurslar müəyyən edir və bunun üçün resurs bazarına uyğun güclü iqtisadiyyat yaratmaq lazımdır, digər tərəfdən sosial siyasət innovativ fəaliyyətdə mühüm amildir (https://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_396.pdf).

Bu, elmi-tədqiqat institutları əsasında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, elmi sahələrin genişlənməsi, cəmiyyətin əmək ehtiyatlarının artırılması və həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Beləliklə, sosial siyasətlə iqtisadi siyasətin vəhdəti

insanların yaşaması üçün normal şəraitin yaradılmasını, daha dayanıqlı iqtisadi inkişafı, daha intellektual, analitik, operativ və yaradıcı əməyi təmin edir.

Sxem 1: iqtisadi inkişaf modelinin əsas aspektləri

Mənbə: https://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_396.pdf materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bir-birini tamamlayan "yaşayış səviyyəsi" və "həyat keyfiyyəti" anlayışları təkcə istehlakın artımını deyil, həm də insan inkişafının tərəqqisini nəzərdə tutur. Davamlı inkişaf indiki və gələcək nəsillər üçün yaxşı həyat keyfiyyətinə aparan davamlı insan inkişafıdır. Azərbaycanın müasirləşməsində və modernləşməsində sosial müdafiə sisteminin inkişafı neft strategiyasının səmərəli nəticələrindən əldə olunan gəlirlərin insanların sosial problemlərinin həllinə, xüsusilə əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə, sosial müdafiəsinin müasirləşdirilməsinə yönəldilməsinə səbəb olmuşdur.

Dünya əhalisinin rifah səviyyəsini əks etdirən BMT-nin İnsan İnkişafı Hesabatında Azərbaycanın sosial sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər yüksək qiymətləndirilib. İnsan İnkişafı İndeksində əsasən, 2015-ci ildə Azərbaycan 195 ölkə arasında 76-cı, 212 ölkə arasında isə 77-ci yerdə qərarlaşıb.

2. 2006-2015-ci illərdə ölkəmizdə adambaşına milli gəlir 4,6 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 3,1 dəfə, yaşayış minimumu 2,7 dəfə artaraq 2006-cı ildəki 58 manatdan 2017-ci ildə 155 manata yüksəlmişdir. Qeyd edək ki, təkcə 2017-ci ilin yanvar-fevral aylarında 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə əhalinin hər nəfərinə düşən

nominal gəlir 3,6 faiz, orta aylıq əmək haqqı 5,9 faiz artaraq 499,9 manata çatıb (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin “Dünya təcrübəsində xüsusi iqtisadi zonalar, mövcud vəziyyət, inkişaf perspektivləri” mövzusunda arayışı. 2015).

3. 2020-ci ildə orta aylıq əmək haqqının 2016-cı illə müqayisədə 11 faiz çox olacağı proqnozlaşdırılır. Məlumdur ki, gəlir artımı rifah səviyyəsini müəyyənləşdirir, insanların təşviqi, fəaliyyəti, təşəbbüs və sahibkarlıq ruhunu artırır. Bu baxımdan, gəlirin dinamikasını və səviyyəsini təyin edərkən onun növləri arasında optimal nisbətənin olması vacibdir.

4. Dövlət və özəl sektorda çalışan işçilərin əməyinin ödənilməsində fərq daha yüksəkdir (A.R. “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2018).

2017-ci ilin yanvar ayında neft sektorunda çalışan işçilərin əmək haqqı 3174,4 manat, qeyri-neft sektorunda çalışan işçilərin əmək haqqı 440,9 manat, dövlət müəssisələrində çalışan işçilərin əmək haqqı 378,4 manat təşkil etmişdir (A.R. “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2018).

5. Fikrimizcə, ölkənin konkret sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə alınmaqla “Statistika xəbərləri, Zh No 2 / zu i/” Azərbaycan modelində dayanıqlı iqtisadi inkişafın sabitliyə, resurs, insan və inteqrasiya amilləri hər bir vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsini, sosial müdafiəsini və yoxsulluğun azaldılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı, “Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi. Azərbaycan Respublikası 2008-2015-ci illər üçün” ağ. Hazırda əmək və sosial xidmət müəssisələrində daimi dövlət əsasları ilə 1087 nəfər yaşayır.

6. Dünya Bankının məlumatına görə, Azərbaycanda mütləq yoxsulluq 1996-cı ildə 61,8 faiz, 2002-ci ildə 46,7 faiz (Ələt azad iqtisadi zonası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2018), hazırda isə 5,0 faiz təşkil edir. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələri”nin və digər dövlət proqramlarının əsas strateji istiqamətlərinin icrası gəlirli və bilik tutumlu sənaye

sahələrinin inkişafına, dayanıqlı iqtisadiyyata əsaslanan iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına töhfə verəcək.

Çünki ölkənin konkret şəraiti, problemləri və real imkanları nəzərə alınmaqla, ölkəmizdə həyata keçirilən struktur islahatlarının əsas istiqaməti sosial problemlərin həllinin əlaqələndirilməsinə, davamlı insan inkişafının təmin edilməsinə və yoxsulluğun azaldılmasına yönəlib.

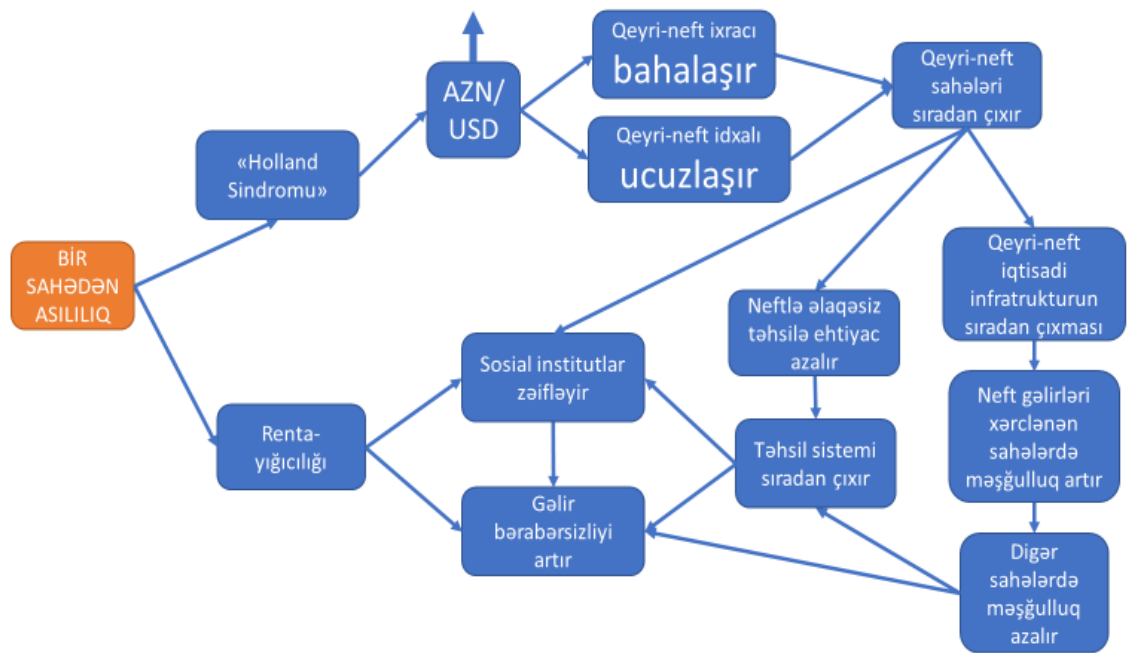
Təhsilin aşağı səviyyəsi yoxsulluq riskini artırır və ona çıxışı məhdudlaşdırır. Təhsil sisteminin yenilənməsi və inkişafı davamlı inkişaf modelinin strateji istiqamətlərindən biridir.

Cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan təhsil təkcə insan inkişafının əsas kapitalı deyil, həm də özünəinamın, iqtisadi, siyasi, sosial və ictimai həyatda iştirakın əsasını təşkil edir, milli-mənəvi dəyərləri qoruyur, şəxsiyyətin formalaşmasına töhfə verir. insan kapitalı. , alman bilik və bacarıqlarının transformasiyasını stimullaşdırır. Azərbaycanda beynəlxalq standartlara cavab verən çoxsahəli və çoxpilləli təhsilin inkişaf etdirilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında” cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə təhsilin əsas vəzifələri və istiqamətləri müəyyən edilmişdir. sistem. Ölkənin müasirləşməsi üçün zəruri olan insan kapitalının inkişafını sürətləndirmək, milli, mənəvi, ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik, müasir tərəkürlü və rəqabətə davamlı kadrların hazırlanması əsas strateji məqsədlərdən ibarətdir.

Strategiyanın əsas strateji məqsədi şagirdyönümlü təhsil məzmununun yaradılması, innovativ tədris metodları və texnologiyaları vasitəsilə təhsil məzmununun səmərəli inkişafını təmin edən müəllimlərin formalaşdırılması, o cümlədən davamlı və davamlı texnologiyalardan istifadə etməklə təhsilin maliyyələşdirilməsinin yeni mexanizmlərinin müəyyən edilməsidir. müxtəlif mənbələr. Azərbaycanda insanların texnologiyaya sürətlə yiyələnməsinə, əmək bazarında layiqli yer tutmasına, sağlam həyat tərzini seçməsinə, ətraf mühitə düzgün münasibətinə imkan yaradan təhsilə dövlət xərcləri 2005-ci illə müqayisədə hazırda 3,8 dəfə, 4,0 dəfə çoxdur.

Müasir mərhələdə davamlı inkişafın əsas strateji məqsədlərindən biri olan qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına nail olunması, iqtisadi səmərəliliyin və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi təhsil sisteminin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını tələb edir. İqtisadi sahədə insanların baxışlarının və dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna rol oynayan Azərbaycanda təhsilin inkişafı ölkə əhalisinin rifah halının yüksəldilməsinə zəmin yaradır.

Sxem 2: İqtisadi inkişaf modelinin əsas strateji hədəfləri

Mənbə: <https://bakuresearchinstitute.org/az/azerbaijan-2030-a-vision-of-the-future/>

İqtisadi inkişaf modelinin əsas strateji hədəfləri insanların problemləri və ictimai rifahın vəziyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, dinamik sosial-iqtisadi inkişaf davamlı xarakter almışdır. Azərbaycanda struktur-məqsədli islahatların inkişafı strategiyasının iqtisadiyyatın bütün sahələrində davam etdirilməsi nəticəsində 2017-ci ilin yanvar-mart aylarında 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə qeyri-neft sektorunda ÜDM 2,4 faiz artıb. Sənaye istehsalında ÜDM 2,0 faiz, kapitala yönəldilmiş vəsait 3,0 faiz, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı 3,5 faiz, informasiya və rabitə xidmətləri 5,1 faiz, əhalinin nominal gəlirləri 6,7 faiz, adambaşına düşən nominal gəlirlər 5,5 faiz artmışdır.. “Güclü dövlət, yüksək rifah” prinsipinə əsaslanan siyasət Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin

artırılmasına, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığının təmin edilməsinə zəmin yaradır.

2.2. Azərbaycan: neftdən iqtisadiyyatın diversifikasiyasına doğru

Xarici siyasət məsələlərinə və gərginliyə baxmayaraq, Azərbaycan Qafqazda dinamik inkişaf edən respublikadır. Onun iqtisadiyyatı neftə əsaslanır, lakin ölkə rəhbərliyi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, digər perspektivli sahələrin inkişafına və ölkənin neftdən asılılığının aradan qaldırılması yollarının tapılmasına diqqət yetirir. Azərbaycanın bu baxımdan böyük potensialı var. Dünyada gedən mürəkkəb iqtisadi prosesləri və onun ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirini nəzərə alaraq, dövlət başçısının təşəbbüsü ilə islahatlar planı qəbul edilib. Bu islahatlar çərçivəsində bu yaxınlarda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sahələrinin inkişafının və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə əlavə strateji tədbirlər planı həyata keçirilib. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı qayda və prosedurlar yumşaldılıb, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin mümkün qədər azaldılması qərara alınıb. Elektron iş yerləri artır, iş adamlarına dövlət subsidiyaları artır, neft ixracı və qeyri-neft investisiyaları artır. Prioritet sahələr, sənaye və texnologiya parkları üzrə investisiya layihələri həyata keçirən şirkətlər yeddi il müddətinə gömrük rüsumlarından, torpaq, əmlak və maşın vergilərindən tamamilə azaddırlar. "İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Ona görə də qeyri-neft sektorunda enerji sektorundan asılılığın tamamilə aradan qaldırılması üçün bütün tədbirlər prioritetdir və indi də belədir. Bu siyasətin iqtisadi nəticələri aydındır."

Bu prosesdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sənayeləşməsi və Azərbaycanda "Sənaye Parkı" layihəsi çox önəmlidir"

(<https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>).

Bunun nəticəsidir ki, son illərdə möhkəm təməllər və yeni iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xarici şokların təsirini azaldıb. Sənaye, kənd təsərrüfatı və aqrar əsaslı sənayenin inkişafı, İKT, tikinti, turizm və digər qeyri-neft sektorları

Azərbaycan üçün çox perspektivli sahələrdir. Ölkə rəhbərləri beynəlxalq standartlara uyğun müasir iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün çox çalışırlar.

Azərbaycanın coğrafiyası və təbii gözəlliyi ölkədə turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Turizm infrastrukturunun dünya standartlarına uyğun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Təkcə Bakıda deyil, həm də yerli olaraq çimərlikləri və tibb müəssisələri ilə Xəzər dənizi boyunca kurortlar və xizək kurortları inkişaf etdirilir. Ən son tibbi məlumatlarla təchiz edilmiş qocalar evlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Buna misal olaraq Naftalan Müalicə Mərkəzini göstərmək olar, burada müalicəvi neft şəfa mənbəyidir. Bundan əlavə, Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən duz mədənləri tənəffüs yolu xəstəliklərinin qarşısını ala bilir. Bütün bunlar ölkənin qeyri-neft sektorunun genişlənməsinə əlavə təkan yaratmışdır. Təbii ki, bu prioritetlərin mərkəzində biznesin inkişafı dayanır və iqtisadiyyat bir növ KOBİ qatırı kimi tanınır.

(http://www.freeeconomy.az/site/assets/files/1188/iqtisadi_diversifikasiya_az. Pdf məzmunu).

Azərbaycanda gələcək biznes həllərini dəstəkləmək üçün milli strategiya hazırlanıb və həyata keçirilir. Bu sahədə beynəlxalq təcrübə praktiki olaraq öyrənilir və yerli şəraitə uyğunlaşdırılır. 2015-ci il noyabrın 1-də “sahibkarlıq sahəsində yoxlamaları qadağan edən” iki illik qanun qəbul edilib. Lisenziyalı işlərin sayı 59-dan 37-yə endirilib. Verilmiş müvəqqəti lisenziyalar heç bir məhdudiyyət olmadan dərc edilmişdir. Bu lisenziyalara görə dövlət rüsumu ləğv edilib. Sənaye fəaliyyəti üçün lisenziya rüsumları Bakıda iki dəfə, digər vilayətlərdə isə dörd dəfə azaldılıb. Bundan başqa, gömrük sahəsində “bir pəncərə” prinsipi var. “ASAN xidmət” cihazı Azərbaycan brendi kimi tanınır. Bu, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlərin ümumi əlaqələndirilməsi üçün mərkəzi quruluşdur. İstehlakçılar vergi güzəştlərindən də yararlana bilirlər.

Məsələn, 2019-cu ilə kimi fermerlər torpaqdan başqa bütün vergiləri, sənayeçilər isə 7 il müddətində bütün vergi və rüsumları alacaqlar. O, buna qadir idi. İxrac böyük narahatlıq doğurur. Azərbaycan prezidentinin fərmanına əsasən, “qeyri-neft sektorunda ixracın artırılması ilə bağlı digər tədbirlərə uyğun olaraq” ölkə

ixracatçılara ixrac olunan malların dəyərinin 3%-i qədər pul ödəyir. Məhsulun növündən asılı olaraq, kəmiyyətə əlavə bir amil əlavə olunur.

Dünya Bankının “Doing Business 2017” hesabatına əsasən, Azərbaycan biznesin qeydiyyatını asanlaşdırmaq üçün “Doing Business” indeksində iki pillə irəliləyib və ən yaxşı təcrübəyə görə 190 ölkə arasında ilk beşliyə düşüb. Bu məqsədlə son vaxtlar sahibkarlığın dəstəklənməsi və yeni müəssisələrin açılması prosesinin mümkün qədər sadələşdirilməsi istiqamətində əsaslı islahatlar həyata keçirilir. Beləliklə, müstəqil iqtisadi dairələrin tədqiqi aşağıdakı nəticələr çıxarmağa imkan verir.

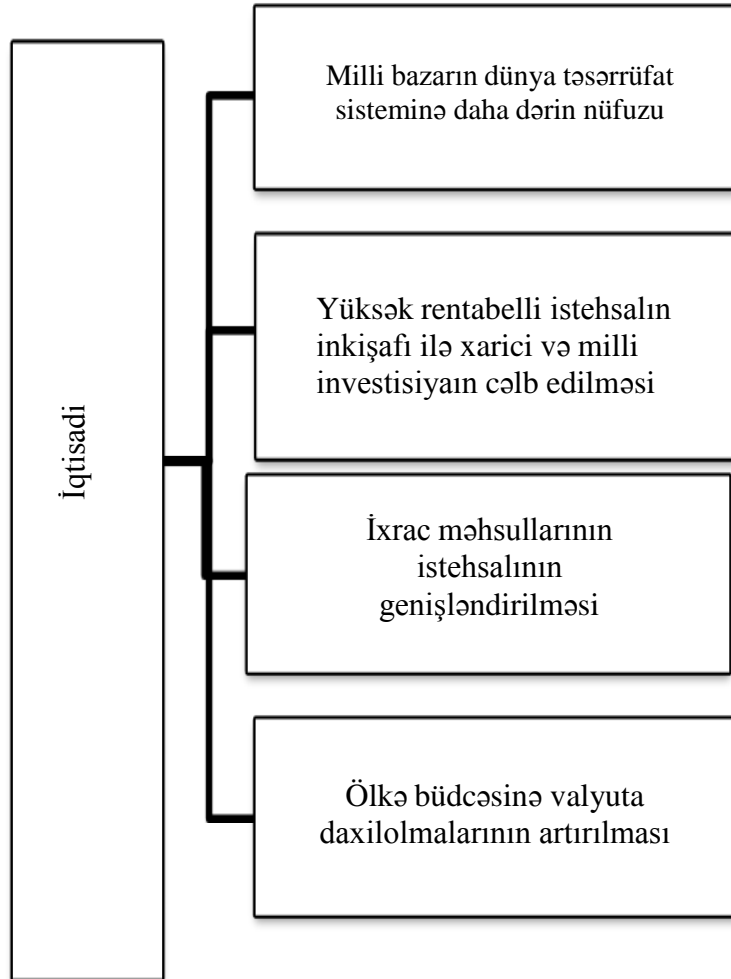
Müasir şəraitdə xüsusi iqtisadi zona ölkə ərazisinin ölkənin iqtisadi məkanından təcrid olunmuş, yerli və xarici investorları müasir texnologiyalara cəlb edən və rəqabətqabiliyyətli məhsulların inkişafı üçün konkret mənfəət və mənfəət əldə edən hissəsidir. Sistemdən istifadə edir.

Bütün XİZ-ləri iqtisadi, ticarət, pul-maliyyə münasibətlərinə və xarici kapitalla malların idxalı və daşınması üzrə dünya bazarının fəal qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan sistem birləşdirir. Xüsusi iqtisadi zonalar beynəlxalq iqtisadi təşkilatlardır. Onlar öz inkişaflarında qlobal xarakter alıb, dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrini, varlı və kasıbı əhatə edir. Onların köməyi ilə bütün regionlar dünya iqtisadi əlaqələri sisteminə sıx inteqrasiya olunur. XİZ-lərin təsnifatı bu iqtisadi strukturların tarixi təkamülü, onların yaradılması və fəaliyyətinin nəticəsidir (<https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-sd - 02-az.pdf>).

2.3. Azərbaycanda XİZ-in yaranmasının qanunvericilik bazasının və ilk əməli addımların qiymətləndirilməsi

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatda XİZ-dən istifadə texnologiyası, əsasən, ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyəti və dövlət dəstəyi resurslarının azalması səbəbindən inkişaf etmiş bazar sisteminin təşkilati-hüquqi şərtləri əsasında həyata keçirilə bilməz. Buna görə də, XİZ üçün yeni şərtlər və tələblər müvafiq normativ hüquqi bazadan asılı olaraq bütün iyerarxik səviyyələrdə dövlət orqanlarının təşkilati işi ilə əlaqələndirilməlidir.

Sxem 3: Azad iqtisadi zonanın iqtisadi məqsədi

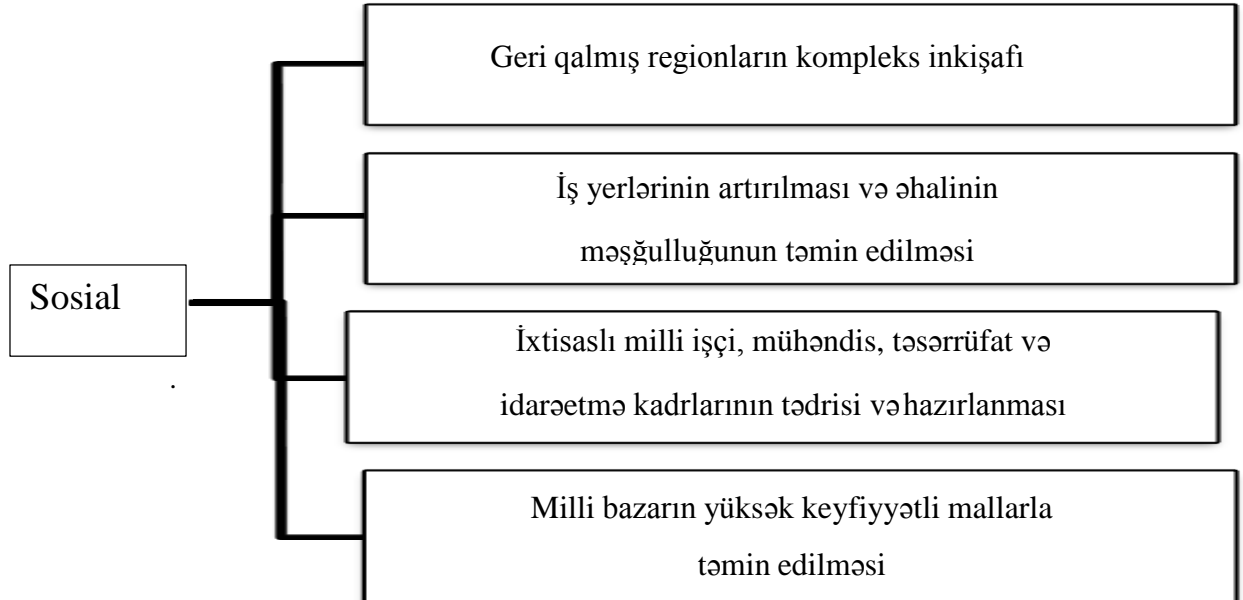
Mənbə: <https://www.yeniavaz.com/az/news/172395/azad-iqtisadi-zona-nedir> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Hazırda regionların ümumi və xüsusilə azad iqtisadi zonalarda ərazi inkişafının hüquqi təminatı bu inkişafın formalarından biridir və təşkilati işin özü pərakəndə

(pərakəndə) və nizamsızdır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi səviyyənin formalaşması iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsidir.

Sxem 4: Azad iqtisadi zonanın elmi-texniki məqsədi

Mənbə: https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dövlətin təsiri sistemli və tənzimlənməli, dəqiq müəyyən edilməli, əvvəlki tələblərin həyata keçirilməsini təmin edən mexanizm və prosedurlar qanuniləşdirilməlidir.

(https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf).

7. Zonanın yaradılması ərazi inkişafına dövlət müdaxiləsinin “qaçılmazlığı” prinsipinə əsaslanmalıdır və bu halda regionun (rayon) problemlə regional vəziyyəti həll etmək üçün kifayət qədər hüququ və resursları yoxdur (<https://www.stat.gov.az/>).

Azad iqtisadi zonanın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi prosesinin dövlət tənzimlənməsi zərurətinin əsaslandırılmasında belə yanaşmadan istifadə məhdud ərazidə zəruri resursların toplanmasına imkan yaradır. Lakin bu prinsip regionların imkanları və resursları ilə bağlı məlumatlara tam çıxışı tələb edir. Bu iki əsas şərt müsbət nəticə əldə etmək üçün vacibdir.

8. Respublikanın rayonları və ya bələdiyyələri azad iqtisadi zonanın yaradılması təşəbbüsləri ilə çıxış etməli və müvafiq olaraq XİZ ilə bağlı bütün dövlət

tapşırıqlarının həyata keçirilməsində iştirak etməlidirlər. Ədəbiyyatda göstərilir ki, ən ideal sxem “dövlət tənzimləyir - bölgələr işləyir” (“Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2018: s.28).

Eyni zamanda, dövlətin regionların ərazi inkişafında ümumi marağı olduğu hallarda, təşəbbüs göstərmək və onun konkret regionda həyata keçirilməsini təmin etmək olar, regional strukturlar isə öz növbəsində, regionların inkişafının təşkilində koordinasiya və iştirak etməlidirlər.

Xüsusi rejim çərçivəsində kritik vəziyyətlərin həlli üçün konkret tədbirlər regionların özləri tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bunlara bütün xüsusi inkişaf mənbələrinin aktivləşdirilməsi, resurslara qənaət tədbirlərinin tətbiqi, dövlət resurslarının və xarici investisiyaların təminatlı məqsədyönlü istifadəsi daxildir. Dövlətin ərazi inkişafı subyektlərinin həyata keçirilməsi üçün məcburi olan müəyyən şərtlər daxilində müxtəlif təzahürlərdə regional dəstəyini təmin etdiyini güman etmək ağılabatandır.

Yuxarıda deyilənlərdən görünür ki, məbləği daxil olan xüsusi hüquqi rejimin növündən asılı olaraq azad iqtisadi zonaların yaradılması üçün kifayət qədər dövlət investisiyası tələb olunur. Bu problem ciddi çətinliklər yaradır və büdcə normalarında və büdcə standartlarında ciddi dəyişikliklər tələb edir. Ona görə də büdcə prosesində bu dəyişikliklərin nəzərə alınmasının qaçılmaz olub-olmadığını müəyyən etmək üçün onların dəyişdirilməsinin yolunu tapmaq lazımdır. Fikrimizcə, XİZ-lərin yaradılması nəzərdə tutulan müəyyən ərazilər üçün selektiv maliyyə dəstəyinin miqyasını artırmaq lazımdır. Transferlər milli səviyyədə deyil, azad iqtisadi zonanın yaradıldığı ərazi səviyyəsində vacibdir, yəni. maliyyə yardımının ünvanlı və yerli transferi. Bütün bunlar regional büdcəyə əlavə diqqətlə tamamlanmalıdır.

Birincisi, strateji və təsirli məqsəddir, yəni ərazini durğunluq vəziyyətindən çıxarmaq, aparıcı xarici iqtisadi fəaliyyətə diqqət yetirmək, bazar münasibətlərini sürətləndirmək, ərazi inkişafının stimullaşdırılması və s.

İkincisi, məqsəd strateji sabitləşdirici xarakterli olmalıdır, yəni region əhalisinin həyat təminatı sisteminin sabitləşdirilməsində əldə edilmiş nəticələri

regional sistemin bu və ya digər blokunda: sosial, iqtisadi, resurs, ekologiya sahəsində birləşdirmək və möhkəmləndirmək olmalıdır. və s. təkamül transformasiyalarını dəstəkləməlidir.

Üçüncüsü ikincisi ilə eynidir, yalnız regional sistemin ayrı-ayrı dairələrinə münasibətdə, sağlamlıq, mənzil, məşğulluq, xidmətlər kimi müxtəlif məqsədlərə malikdir.

Dördüncüsü, fərdi xidmətlər, regional iqtisadi sistem, əhalinin fərdi həyat təminatı obyektləri və konkret inkişaf vəzifələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı digər taktiki məqsədlər.

XİZ-in məqsədlərinin daha tam sistemləşdirilməsi, əlbəttə ki, müxtəlif qanunlarda, qaydalarda və qaydalarda nəzərdə tutulmuş müxtəlif XİZ növləri üçün qarşıya qoyulan bütün məqsədlərin həllinin müəyyənləşdirilməsinə və yoxlanılmasına gətirib çıxarır. Bu, öz növbəsində, regional və milli səviyyədə məqsədlər müəyyən etməyə, başqa sözlə, yaradılmış zonada azad təşkilati-hüquqi rejimlərdən istifadə etmək üçün bir növ “regional və dövlət (milli nöqteyi-nəzərdən) öhdəliklər toplusu” yaratmağa imkan verir.

Belə ki, XİZ-lərin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi proqramı regionların ərazi inkişafında XİZ-lərdən səmərəli istifadə etməyə və onların üstünlükləri və çatışmazlıqlarını nəzərə almaqla hədəf mexanizmdən istifadə zamanı bir çox səhvlərə yol verməməyə imkan verir.

XİZ haqqında qanun layihəsini təhlil edən V. Savin aşağıdakı nəticələrə gəldi (https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf):

1. XİZ haqqında qanun hazırlanarkən XİZ-in yaradılması haqqında qərarın müddəalarında siyasi və ya digər motivlərin deyil, istisnasız olaraq iqtisadi motivlərin götürülməsi məqsədəuyğundur;

2. İnvestorların kapital qoyuluşlarının yüksək risk dərəcəsi ilə səciyyələndiyindən onların mühafizəsi üçün dövlət zəmanətlərinin verilməsini xüsusi fəsilə qeyd etmək lazımdır;

3. Xarici investora xarici iştiraklı müəssisənin yerləşdiyi torpaq sahələrini almağa icazə vermək;

4. Çin təcrübəsinə əsaslanaraq vergitutma sahəsində bəzi dəyişikliklər etmək lazımdır:

a) gəlir və gəlirlərin xaricə köçürülməsinə görə vergilərin tamamilə ləğvi;

b) müəssisənin gəlirlərinin 6 il müddətinə vergilərdən azad edilməsi;

c) XİZ-də işləyən fiziki şəxslər üçün gəlir vergisini 50% azaltmaq. 5. Torpaq, sənaye binaları, tikililər və digər infrastruktur binaların istifadəsi üçün azaldılmış icarə tariflərindən səmərəsiz istifadə.

Vergitutma sahəsində dəyişikliklərə gəlincə, XİZ-də qeydiyyatda olan sahibkarlar üçün aşağıdakı güzəştlər nəzərdə tutulur: 5 il müddətinə mənfəət vergisindən azadolma; Ölkəmizdə satılacaq mallara 50% ƏDV endirimi; sudan və torpaqdan istifadəyə görə ödəniş dərəcələrinin azaldılması. Bundan əlavə, iş adamları valyuta gəlirlərini güzəştli qaydada öz sərəncamlarında saxlaya biləcəklər (<https://president.az/az/articles/view/52363>):

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRƏ XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN YARADILMASI PERSPEKTİVLƏRİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi və bərpası vəzifələri

Elmi araşdırmalara görə, bu torpaqlar biomüxtəlifliyin zəngin genetik ehtiyatlarına görə Qafqazda xüsusilə seçilir. Qarabağ bölgəsi həm də bir çox efir yağları, aromatik bitkilər, dərman bitkiləri, dekorativ bitkilər və digər qeyri-ənənəvi bitkilərlə zəngindir. Şuşada bitən bülbül Qarabağın simvolu sayılır. Bu nadir bitki Böyük Vətən Müharibəsi şəhidlərinin ruhuna ehtiram əlaməti olaraq Anım Gününün simvoluna çevrilib.

Azərbaycanda bir çox sənaye sahələri ilə yanaşı, metallurgiyanın inkişafı hərbi sənayenin də yüksəlişini sürətləndirir. İqtisadi İslahatlar və Korreksiyanın Tədqiqatları Mərkəzinin məlumatına görə, ilk baxışdan mineralların gələcək artımı üç istiqamətdə aparıla bilər: əlvan metallar və onların metalları, tikinti materialları və nadir torpaq metalları. Əlvan metallar və tikinti materialları iqtisadiyyatın sahələridir və mövcud ehtiyatlar bu sahələrdə bərpa olunan enerji yaradacaq. Bundan əlavə, regionun yüksək texnologiyalı ərazilərində istifadə olunan nadir torpaq metallarının aşkar edilməsi üçün tədqiqat və geofiziki işlər aparıla bilər. Bölgənin sənaye potensialını bol su, elektrik enerjisi, sənaye rekreasiya imkanları və çoxsaylı mədən fəaliyyətləri kimi dörd aspektdən qiymətləndirə bilərik. Ərazi həm də qida emalı və qida sənayesinin inkişafı üçün əlverişlidir. Verilən torpaqlarımızda mineral və isti bulaqlar da çoxdur. Bu ehtiyatlar içməli su, meliorasiya və elektrik enerjisi istehsalı üçün istifadə olunacaq. Azərbaycan su ehtiyatlarını səmərəli idarə etməklə tək-cə düşmənin ölkəmizə su-elektrik hücumlarını dayandıra bilməz, həm də Ermənistanı məğlub edə bilər. Mən xüsusilə Kəlbazar və Laçın rayonlarının şirin su ehtiyatlarını qeyd etmək istərdim. Azərbaycanın ən hündür su anbarını (125 m) izah edən ümumi tutumu 560 milyon kubmetr olan Surson su anbarı Tatar, Aktalla, Bərdə, Kölnbəy, Yevra və Ajanın suvarılmasını təmin edəcək. Bundan əlavə,

Zəbrayıl və Cənqlanda Qudafər su anbarlarının istifadəyə verilməsi ilə 75 min hektar yeni torpaq sahəsi suvarılacaq. Ərazidə 11 yeraltı bulağın olduğu ehtimal edilir. Azərbaycanın şirin su ehtiyatlarının təxminən 40%-i işğal olunmuş ərazilərdə yerləşir. Onların arasında Kəlbazar rayonunda Yuxarı və Aşağı İstmus, Laçın rayonunda Bağırzak, Şuşa rayonunda Kaşteq, İliksu & Mingent, Turşu və Şırlan kimi mineral sular xüsusi maraq doğurur (<http://www.nl.az/down/meqale/analitikler/2020/dekabr//729567> (məqalə) .pdf).

Bu su istirahət məqsədləri üçün şüşələrdə və ya çənlərdə satıla bilər. Rayonda sənaye rekreasiya imkanlarından söhbət edəndə qeyd etmək lazımdır ki, elektrik enerjisinin əsas istehsalı su anbarlarının və su hövzələrinin payına düşür.

Təbii ki, söhbət Sərsəng və Xudafərin su elektrik stansiyalarından gedir. Bu gün Prezident İlham Əliyevlə İran arasında Araz çayı üzərində Hudafər və Medenta bəndlərinin və elektrik stansiyalarının tikintisi və istismarı haqqında sazişin əhəmiyyəti daha da artır. “Xudafərin” su elektrik kompleksi Azərbaycana ildə 368 milyon kilovatsaat elektrik enerjisi istehsal etməyə imkan verəcək. Suvarma qurğuları da var. Araşdırmalarımıza və ekspert rəyimizə əsasən, Dağlıq Qarabağ və ətraf inzibati rayonların Laçın, Kərbəcər, Cubadlı, Zəngiran, Cəbrayıl, Ağdam və Füzuli kənd təsərrüfatının zəhmətkeşlərinin böyük potensialı var. Xammal bazası və təbii ehtiyatları çox zəngindir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, bərpa prosesindən sonra rayon iqtisadiyyatı yaxın gələcəkdə sürətlə inkişaf edəcək. Qarabağ rayonu Kiçik Qafqazın müxtəlif təbiət abidələri, meşələri, nadir flora və fauna növləri ilə tanınan dağlıq rayondur. Rayonda meşələrin ümumi sahəsi 246,7 min hektara yaxındır ki, bunun da 13,197 hektarı qiymətli meşələrdir. Kiçik Qafqazın işğaldan azad edilmiş ərazisində təbii landşaftı, nadir heyvan və bitkiləri qorumaq məqsədilə əvvəllər bir neçə qoruq ərazisi və qoruqları fəaliyyət göstərirdi. Bunlar Bəsitçay qoruğu, Qaragöl qoruğu, Laçın qoruğu, Qubadlı qoruğu, Daşalta qoruğu və Arazboy Milli Qoruğudur. Zəngiran rayonunun Bəsitçay dərəsində yerləşən çay boyu 12 kilometr uzanan çinar meşəsi var. Burada bitən ağacların 500 yaşı var.

Bu gün Qarabağda 50-yə yaxın otel var. İşğal zamanı bəzi xarici şirkətlərin əraziyə sərmayə qoyması faktı da var. İnanırıq ki, Azərbaycanda belə şirkətlərin qanunsuz cinayət fəaliyyətinin qarşısı birmənalı şəkildə alınacaq. İnvestisiya qoyan sahibkarlar da qanunsuz fəaliyyətlərinə görə məsuliyyət daşıyacaqlar. Qarabağın təhlükəsizliyi təmin edildikdən, infrastrukturun müasirləşdirilməsindən və əhali problemləri həll edildikdən sonra turizm təşkilatları ilə bağlı kompleks layihələrin həyata keçirilməsi real görünür. Dövlətin, özəl sektorun və alimlərin birgə səyləri nəticəsində həm təbii, həm də texnogen turizm ehtiyatları nəzərə alınmaqla Dağlıq Qarabağın turizm potensialı sıfırdan inkişaf etdirilməlidir. Qarabağ əsasən dağlıq ərazi olduğu üçün diqqətimi alpinizm turizminə yönəltmək istədim.

Düşünürəm ki, Qarabağ zəngin təbiət, qədim, tarix və mədəniyyət abidələrinə görə ekoturizm və etnik turizm bölgəsinə çevriləcək. Bu, dünyanın ən gözəl bölgələrində sürətli iqtisadi artım vəd edir. Qarabağ rayonu Kiçik Qafqazın müxtəlif təbiət abidələri, meşələri, nadir flora və fauna növləri ilə tanınan dağlıq rayonudur. Rayonda meşələrin ümumi sahəsi 246,7 min hektara yaxındır ki, bunun da 13,197 hektarı qiymətli meşələrdir. Kiçik Qafqazın işğaldan azad edilmiş ərazisində təbii landşaftı, nadir heyvan və bitkiləri qorumaq məqsədilə əvvəllər bir neçə qoruq ərazisi və qoruqları fəaliyyət göstərirdi. Bunlar Bəsitçay qoruğu, Qaragöl qoruğu, Laçın qoruğu, Qubadlı qoruğu, Daşalta qoruğu və Arazboy Milli Qoruğudur. Zəngiran rayonunun Bəsitçay dərəsində yerləşən çay boyu 12 kilometr uzanan çinar meşəsi var.

Burada bitən ağacların 500 yaşı var. İşğal zamanı bəzi xarici şirkətlərin əraziyə sərmayə qoyması faktı da var. İnanırıq ki, Azərbaycanda belə şirkətlərin qanunsuz cinayət fəaliyyətinin qarşısı birmənalı şəkildə alınacaq. İnvestisiya edən sahibkarlar da öz fəaliyyətlərinə görə məsuliyyət daşıyacaqlar. Qarabağda kompleks təhlükəsizlik layihələrinin həyata keçirilməsi, yeni infrastrukturun qurulması və əhalinin infrastrukturunun inkişafı. Bu platformada regionda dövlət, özəl sektor və elm adamlarının birgə səyləri Qarabağın turizm potensialını sıfırdan inkişaf etdirməlidir. Düşünürəm ki, Qarabağ etnik turizm, landşaftın yenidən qurulması, abidələr, tarix və mədəniyyət sahəsinə çevriləcək. Dünyanın ən gözəl turistik

yerlərindən biri olacaq. Qarabağda turizmin inkişafı ilə ermənilərin təmir etdirdiyi abidələr də həllini gözləyən mühüm məsələdir. Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən talan edilmiş muzeyin bərpası, yeni muzeylərin yaradılması, Şuşada Azərbaycan ordusunun şanlı mövqeyini əks etdirən muzey kompleksinin yaradılması əsas ola bilər. Məncə, erməni faşizminin və vandalizminin bəşər tarixində izlərini dərk etmək üçün işğaldan azad edilən hər bir ərazidə dağıdılmış tikililər nümunəsini tarixi eksponat kimi qorumaq lazımdır. Ermənilərin işğalçılıq siyasətinin saysız-hesabsız cinayətlərinin tarixi kimi, bu eksponatlar da erməni faşizminin mahiyyətini gələcək nəsillərə, dünyada yaşayan həmvətənlərimizə və bütövlükdə dünyaya açıq şəkildə açacaqdır. Bu, Azərbaycan dövlətinin maliyyə dəstəyindən dəfələrlə çoxdur. Bu sahələrin bərpası çoxlu yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olacaq. Ona görə də vətəndaşlarımızın istifadəsini stimullaşdırmaq üçün vəsait ayrılacaq ki, bu da yeni infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsini təmin edəcək. İqtisadi inkişaf yeni iş yerləri yaradacaq (<https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/2021-2.pdf>).

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası strategiyasının əsas istiqaməti və vəzifələri

Bərpa prosesi bir neçə mərhələdə baş verəcək. Birinci mərhələdə büdcədən ayrılan vəsait əsasən infrastrukturun inkişafına və mühəndislik şəbəkəsinə çıxışa yönəldilmiş iki məqsəd üçün istifadə olunur. Növbəti mərhələdə özəl və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün daha çox yer ayrılacaq. Ümumiyyətlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin genişmiqyaslı bərpası, müasir infrastrukturun yaradılması Qarabağın inkişafının əsas istiqamətlərindən biridir. Çünki bərpa prosesi olmadan bu icmaların sosial və iqtisadi inkişafına təminat vermək olmaz. Yenidənqurma və Bərpa Proqramının həyata keçirilməsi Azərbaycanın ümumi iqtisadi artımını stimullaşdıracaq və yeni iş yerlərinin yaradılmasına şərait yaradacaqdır. İnfrastruktur tamamilə dağıldığı üçün işğaldan azad edilən ərazilərdə texnoloji yeniliklərin tətbiqi çox asan olduğundan bu ərazilər yeni bərpa olundu. Ona görə də Qarabağın yenidən qurulmasında texnoloji yeniliklərin tətbiqi, müasir standartlara cavab verən infrastrukturun yaradılması qarşıya qoyulan ən mühüm məqsədlərdən biridir. Gələcəkdə bu ərazilərdə reabilitasiya təcrübələri digər sahələrə də şamil edilə bilər. Ümumiyyətlə, bərpa prosesinin əsas məqsədləri bunlardır:

Təkrar emal edilmiş materialların yüksək keyfiyyəti və qənaətcilliyi;

Müasir standartlara uyğun inkişaf modelinin hazırlanması;

Liberallaşdırılmış ərazilərin yüksək texnologiya zonalarına çevrilməsi;

Layihələrin yenidən qurulmasında iştirak edən yüksək texnologiyalı şirkətlər;

Azad edilmiş ərazini “yaşıl enerji sahəsi”nə çevirin.

Azərbaycan hökuməti reabilitasiya prosesini əlaqələndirmək və bu məqsədlərə operativ və mərkəzləşdirilmiş şəkildə nail olmaq üçün lazımi addımlar atmışdır. Belə ki, müharibədən sonra, 2020-ci ilin noyabrında orada inzibati və interaktiv qərargah yaradılıb. Mərkəzdə müxtəlif məsələlərlə bağlı icraiyyə komitəsi yaradılıb. Layihə komandasının bütün sahələr üzrə inteqrasiyalı və əhatəli planlarını hazırlamaq üçün effektiv strateji plan hazırlanıb. Yaradılan işçi qrupuna daxildir (<https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/2021-2.pdf>):

1. Siyasi-Hərbi Komissiya;

2. Fövqəladə və Humanitar Məsələlər Komissiyası;
3. Qaydalar və Beynəlxalq Hüquq Komissiyası;
4. Nəqliyyat və İnfrastruktur Şurası;
5. Mədən əməliyyatı və partlamamış hərbi sursat heyəti;
9. Media və İnformasiya Təminatı üzrə İşçi Qrupu;
10. Müharibə əlillərinin, veteranlarının və döyüşçülərinin sosial müdafiəsi üzrə İqtisadi Məsələlər üzrə İşçi Qrupu;
11. Akademik Məsələlər üzrə İşçi Qrupu;
12. Ətraf Mühit Məsələləri üzrə İşçi Qrupu;
13. Şəhərsalma üzrə İşçi Qrupu;
14. Nəqliyyat üzrə İşçi Qrupu;
15. Əhalinin işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtması üçün enerji işçi qrupu;
16. “Azad edilmiş ərazilərin enerji təchizatı üzrə İşçi Qrup” beş prioritetdən biri kimi.

Sənəddə bu prioritetin uğurla həyata keçirilməsi üçün iki məqsəd qoyulub: davamlı köçürmə və iqtisadi reintegrasiya. Bu məqsədlərə nail olunarkən rayonun iqtisadi potensialından səmərəli istifadə etmək, məskunlaşma səviyyəsini işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırmaq, işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin iqtisadi fəaliyyətində xüsusi çəkisini işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırmaq lazımdır. Məşğulluq dərəcələri yenidən yüksəlir. Ona görə də deyə bilərik ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası təkcə Qarabağın deyil, bütövlükdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı üçün çox vacibdir. Yenidən dizaynı müəyyən etmək üçün nəqliyyat, enerji, şəhərsalma və digər sahələrdə plan və məqsədləri nəzərdən keçirəcəyik. Tərk edilmiş ərazilərin abadlaşdırılmasında ilk addım yolların çəkilməsidir. Qarabağın intibahına səbəb olan “Böyük Qayıdış” prosesinin birinci mərhələsi işğal olunmuş ərazilərdə yeni yolların və nəqliyyat infrastrukturunun tikintisi olmuşdur. Nəqliyyat planı Kəraçi şəhərini şimaldan, cənubdan və şərqdən asanlaşdıracaq. Həyata keçirilən, planlaşdırılan və ya planlaşdırılan yol, dəmir yolu və hava limanı layihələrinə nəzər salın: Suxoş və Talış əraziləri Tatar vilayətinin yenidən qurulmasında Suxoş və Talış kəndlərinə gedən yolda ilk layihələrdən biri.

Bu yolların tikintisinə müharibə illərində başlanılıb. Tatardan Suxov aşırımına qədər yol 21 km, Suxovdan Talış kəndinə qədər isə 7,5 km-dir. 2 istiqamətli, 9 m enində asfalt-beton örtüklü yollar birinci mərhələnin 2-ci mərtəbəsinin texniki göstəricilərinə uyğun bərpa edilib. Növbəti mərhələ Çoyli kəndindən Talış kəndinə 8 km avtomobil yolunun və Talış kəndindən Naftalan istiqamətində 22 km yeni avtomobil yolunun tikintisidir. Bu yolları Tatar şəhəri ilə birləşdirməklə Naftalandan Talış və Suxoşana əlavə nəqliyyat vasitələri yaranacaq. Əhmədabalı-Füzuli-Şuşa avtomobil yolu Digər mühüm yol Əhmədabalı-Füzuli-Şuşa avtomobil yoludur.

2020-ci il noyabrın 17-də Əhməd Bali-Busuli-Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi ilə bağlı sərəncam imzalanıb, ona əsasən Van Manatından Azərbaycan Respublikasına ilk 5000 manat ayrılıb. Avtomobil Nəqliyyatı İdarəsi. Uzunluğu 101,5 km, eni 37,7 m olan yolun 2022-ci ilə qədər tamamlanması gözlənilir.

Yolu Fisulidəki yeni hava limanı ilə birləşdirmək üçün nəqliyyat qovşağını yoldan 27 km məsafədə yerləşən hava limanı ilə birləşdirmək planlaşdırılır. Yolun əhəmiyyətli uzunluğu Fisulidən Şuşaya gedən avtomobil yoludur. Bu yol Topkan meşəsinin ətkələrindən keçərək Taşaldı kəndinə, oradan isə Soosa qəsəbəsinə gedir. Bu yoldan Asunadhar Moolavara qədər dörd zolağın, bəzi yerlərdə isə altı zolağın olması gözlənilir. Füzuli-Şuşa yolu qoşunlarımızın Kəraçinin mərkəzinə, xüsusən Şuşaya hərəkəti üçün marşrutdur. Ona görə də Prezident yolu “Uğur yolu” adlandırılıb. Tokanalı-Kəlbazar şossesi Tokanalı-Kəlbazar şossesi şimala doğru planlaşdırılır. Marşrut Kojikode vilayətinin Tokanalı kəndindən başlayır və Murov təpələri ilə Kəlpəzar, İstisu və Laçına qədər davam edir. Yolun ümumi uzunluğu təqribən 190 km-dir. Yol boyu bəzi nöqtələrdə iki zolaq və üç zolaq olacaq. Murovski dağları layihədən 16 km məsafədə başlayır və marşrutun bəzi hissələrində dəniz səviyyəsindən 3500 m yüksəkliyə çatır. Bu da qışda yoldan istifadəni çətinləşdirəcək. Bu problemin qarşısını almaq üçün yollar salınıb. İnşa edilən tunellərin ümumi uzunluğu təxminən 10-12 km-dir. Tunelin dörd zolaqlı olması nəzərdə tutulur. Artıq yuxarıda qeyd olunan avtomobil yollarından əlavə, bu istiqamətlərdə Horatisdən Cənqlana, oradan isə Küpatlı və Laçına gedən avtomobil

yolunda işlərə başlanılıb. Belə ki, bu yolların tikintisi şimaldan və cənubdan Laçın və Kərbazar rayonlarına müasir yol-nəqliyyat sistemi yaradacaq.

Layihəyə bu dəmir yollarının tikintisi və yenidən qurulması da daxildir. Bu dəmir yollarından biri də Qarabağın şərqindən keçən Bərdə-Əktam dəmir yoludur. Bərdə-Aktam dəmir yolu ilhaq edilməzdən əvvəl istifadədə olan 104 km-lik Yewlock-Connaughty dəmir yolunun bir hissəsidir. Hazırda Bərdədən Aktam istiqamətində 45 km yol bərpa olunur. Dəmir yolu xəttinin layihələndirilməsi və tikintisi iki mərhələdə həyata keçiriləcək.

Hökumət yolun tikintisi üçün 5 milyon torpaq sahəsi ayırır. Eyni zamanda işğaldan azad edilən ərazilərdə Horadiz-Füzuli və Füzuli-Şuşa dəmir yolu xətti çəkiləcək.

Müharibə zamanı ermənilər azad ərazilərdə kiçik su elektrik stansiyalarını dağıdıb, faydalı texnikanı dağıdıb, daşıya bilməyənləri isə yandırır və ya güllələyiblər. Nəticədə liberallaşdırılmış ərazilərdə su elektrik stansiyaları dağıldı. Belə ki, həmin stansiyalar yenidən qurulur. Bu stansiyalardan biri olan 8 MVt gücündə Laçın Güləbərd SES artıq fəaliyyətdədir. Mərkəzin açılışı 2021-ci il fevralın 14-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən olub. Stansiya 7 minə yaxın insanı elektrik enerjisi ilə təmin edəcək. Qurupat zavodunun istehsal etdiyi elektrik enerjisi Cənubi Laçın rayonunun Kuba Dəli rayonunun Konli kəndini və zavodun yaxınlığındakı digər infrastrukturları elektrik enerjisi ilə təmin edəcək. Ona görə də bu obyekt ayrılmış ərazidə infrastrukturun inkişafı və digər planlaşdırılan işlərin aparılması üçün vacibdir. Digər istilik elektrik stansiyaları üçün Suxoşan SES-1 və Suxoşda Suxoş-2 Cəbrayıl rayonunda Qudafarinskaya və Davisya HbP-yə təkmilləşdirilir, Fisuli rayonunun Şükürbəyli kəndinin yenidən layihələndirilməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, SOCAR müəyyən əraziyə təbii qazın verilməsi layihəsi çərçivəsində 416 km uzunluğunda magistral qaz kəməri çəkməyi planlaşdırır. Bu ərazilərdə həyata keçirilən enerji siyasətinin əsas məqsədi həmin ərazilərin “yaşıl enerji” rayonlarına çevrilməsidir. Buna görə də liberal regionlarda enerji sektoru bərpa olunan enerji və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadəyə üstünlük verir.

Bu enerjiyə qənaət etməyə imkan verəcək. SES-in yenilənməsi də bu məqsədlərə çatmağa kömək edəcək. Müəyyən ərazidə bərpa olunan enerji baxımından onu qeyd etmək lazımdır ki, Kəlbazar və Laçın rayonları kifayət qədər külək enerjisi gücünə, Cəngilan və Cəbrayıl rayonları isə kifayət qədər günəş enerjisi gücünə malikdir. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin ilkin hesablamalarına görə, azad zonada 4000 MVt-dan çox günəş enerjisi və 500 MVt-dan çox külək enerjisi üzrə nağdsız əməliyyatlar var.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin geri qaytarılması üçün əsas istiqamətlərdən biri şəhər və kəndlərin köçürülməsidir. Şəhər və kəndlərimizin işğalçılardan tamamilə silinməsi üçün bu istiqamətdə ciddi iş aparılmalıdır. İşə götürmə kampaniyası nəticəsində 9000-dən çox evin zədələndiyi təxmin edilir. Bu evlərin bərpasının əsas yolları müəyyən edilmişdir: gecəqonduların yenidən qurulması, kəndlərin reabilitasiyasına ümumi yanaşma və daha yaxşı kəndlilərin müəyyən edilməsi. Alınmazdan əvvəl bəzi kəndlərin əhalisi çox az idi (20-50 nəfər). Kiçik kənd transformasiyasının fəvqəladə effektivliyinə görə indi böyük kəndlər planlaşdırılır. Bu, resurslarınızdan daha səmərəli istifadə etməyə və pul vəsaitlərinin hərəkətini yaxşılaşdırmağa imkan verəcək. Bu xidmətlərin göstərilməsi üçün yeni şəhərsalma baş planı hazırlanır. Digər mühəndis qurğularının bərpası üçün lazımi addımlar atılır. Şəhər və kənd transformasiyasının mahiyyəti bu prosesdə “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” anlayışlarından istifadə etməkdir. Bu konsepsiyaların istifadəsi şəhərsalmada dünyanın qabaqcıl texnologiyalarının tətbiqinə imkan verəcək və dünyanın aparıcı texnologiya şirkətlərini ölkəmizə cəlb edəcəkdir. Bu təcrübə digər şəhər və kəndlərdə də həyata keçirilə bilər. Bu anlayışlardan istifadə etməyin bir çox faydası var. Prioritetlərə davamlı iqtisadi artım, mövcud resurslardan səmərəli istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, səmərəli nəqliyyat sistemlərinin yaradılması, daha təhlükəsiz icmaların yaradılması, keyfiyyətli ictimai xidmətlərin göstərilməsi və xidmətlərin göstərilməsinin təkmilləşdirilməsi daxildir. . . . Xarici dövlətlərin və təşkilatların reabilitasiya prosesinə cəlb edilməsi Xarici dövlətlər və təşkilatlar Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində reabilitasiya və bununla bağlı layihələrin həyata keçirilməsində maraqlıdırlar. Prezident bildirib ki, bu ərazilərdə reabilitasiya

tədbirlərində yalnız Azərbaycanla yaxşı münasibət göstərmiş, müharibə dövründə vicdanlı fəaliyyət göstərən dövlətlər və onların təşkilatları iştirak edə bilər. Artıq bir çox xarici ölkələr və onların şirkətləri restrukturizasiya prosesinə cəlb olunub. Bu ölkələrdə fəaliyyətlər aşağıdakılardır: Yenidənqurma prosesində türk şirkətləri ilə sıx əməkdaşlıq, müharibə zamanı Azərbaycana böyük köməklik göstərmişdir. Türkiyə şirkətlərinin layihələrinə aşağıdakılar daxildir: Türkiyənin Colin İnşad şirkəti Əhməd-balı-Fusuli-Suşa avtomobil yolunun tikintisində iştirak edir. (<https://karabakh.center/storage/libraries/XzQ7nXyblCukEcktVAwUVcP2PQYBf2nRIEJgpYYz.pdf>).

3.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə XİZ yaradılmasının texniki-iqtisadi əsaslandırılması

Dünyanın aparıcı dövlətləri sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün müxtəlif iqtisadi modellərdən istifadə edirlər. Belə modellərdən biri Xüsusi İqtisadi Zonadır (XİZ). XİZ-lərin məqsədi iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafını sürətləndirmək, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafına dəstək vermək, rəqabətqabiliyyətli və səmərəli istehsal və xidmətlərin təşkilindən ibarətdir.

Odur ki, ölkəmizin tranzit potensialının daha da artırılması, regional iqtisadi artımın təşviqi və investisiyaların cəlb edilməsi üçün Ələt Limanı və Azad İqtisadi Zonanın infrastrukturunun tezliklə istifadəyə verilməsi zəruridir. sisteminin yaradılması üçün qəbul edilmişdir. Ələt Azad İqtisadi Zonasının ümumi sahəsi 850 hektardır. İqtisadi zonanın 60 hektar ümumi sahəsinin layihələndirilməsi başa çatdırılıb, tikinti işlərinə başlanılıb və bütün infrastrukturun yaradılması üçün lazımı addımlar atılıb.

2021-ci il iyulun 1-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Ələt Azad İqtisadi Zonasının təməlqoyma mərasimi keçirilib (<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/83423 / 92618/F1759355731/AZE83423>).

Azərbaycanda azad iqtisadi zonanın yaradılması prosesi sürətlənib. Bakının Qaradağ rayonunun Arad qəsəbəsində azad ticarət zonasına bənzər xüsusi iqtisadi

zonanın, o cümlədən yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının yaradılması davamlı iqtisadi inkişafı və rəqabət qabiliyyətini artıracaq, Azərbaycanın logistika və nəqliyyat kimi rolunu gücləndirəcək. Şaxələndirilmiş nəqliyyat infrastrukturu var.

Müasir dövrdən azad iqtisadi zonalar xarici ticarət strategiyasının mühüm həlqələrindən biri olmuşdur. Ona görə də azad iqtisadi zonalar təkcə kapitalı milli iqtisadiyyata cəlb etmir, həm də ixrac səbətinin əhatə dairəsini və ərazisini genişləndirməyə şərait yaradır. Bu da öz növbəsində valyuta daxilolmalarının artmasına, müasir texnologiyalara çıxış imkanlarına müsbət təsir göstərir ki, bu da son nəticədə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına və dünya bazarlarına daha səmərəli inteqrasiyaya gətirib çıxarır. Belə iqtisadi zonaların yaradılması ayrı-ayrı ərazilərin və rayonların iqtisadiyyatının inkişafı üçün səmərəli mexanizmdir.

Tarixən 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya, Çin və digər ölkələr ardıcıl olaraq xüsusi iqtisadi zonalar yaratmışlar. Dünya Bankının məlumatına görə, 130 ölkədə 4000-dən çox xüsusi iqtisadi zona fəaliyyət göstərir ki, bu da qlobal ixracın 200 milyard ABŞ dollarından çoxunu təşkil edir. XİZ-lərin fəaliyyəti təkcə qəbul edən ölkənin ərazisinə deyil, həm də qonşu ölkələrin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir. Azad iqtisadi zonaların regional təsirini görmək üçün sadəcə Dubaya baxmaq lazımdır. 1940-cı ilə qədər Dubay kiçik bir şəhər idi. Bizim dövrümüzdə azad iqtisadi zonaların yaradılması kiçik bir qəsəbəni dünyanın əsas ticarət və maliyyə mərkəzinə çevirmişdir. Bu gün qardaş Türkiyə azad ticarət zonası modelindən uğurla istifadə edən ölkələrdən biridir. Türkiyə Ticarət Nazirliyinin rəsmi saytına görə, bu gün qardaş ölkənin ticarət həcmində XİZ-in payı 20 milyard dolları ötür (Lomakin N.N. 2017).

Bu uğur amillərini nəzərə alsaq, eyni zamanda, Azərbaycanın şimal-cənub və şərq-qərb ticarət yollarının mərkəzində yerləşməsi azad ticarət zonasının yaradılmasını iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun edir. Ələt Azad Ticarət Zonası Avrasiya tədarük zəncirində aparıcı rol oynayacaq. Ələtdə xüsusi rejim zonasının yaradılması Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tam potensialını işə salmağa imkan verəcək və Azərbaycan Avropa və Asiya bazarlarına xidmət göstərən

mərkəzə çevriləcək ([https://tedris.taxes.gov.az/assets/uploads/documents / Ramiz% 20M% C9% 99h% C9% 99rr% C9% 99mov% 20% 281% 29.pdf](https://tedris.taxes.gov.az/assets/uploads/documents/Ramiz%20M%C9%99h%C9%99rr%C9%99mov%20%281%29.pdf)).

Ələt kəndi beynəlxalq avtomobil və dəmir yolu xətlərinin üzərində ən əlverişli yerdə yerləşir. Budda azad ticarət zonasını təkcə əlavə dəyər nöqtəsinə çevirmədi, həm də beynəlxalq paylama məntəqəsinə çevirdi. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan böyük bazarlara ən yaxındır. Bu, azad ticarət zonasının iqtisadi səmərəliliyini artıraraq, onun Mərkəzi Asiya, İran, Rusiya, Türkiyə və Yaxın Şərq bazarına xidmət göstərməsinə şərait yaradacaq. Bir sözlə, azad iqtisadi zonaların yaradılmasından təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial və elmi məqsədlər üçün istifadə etmək olar. Daha doğrusu

(<https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Ramiz%20M%C9%99h%C9%99rr%C9%99mov%20%281%29.pdf>):

- Dövriyyə artacaq;
- İnvestisiyalar və investisiyalar sürətlənəcək;
- Regional məşğulluğun gücləndirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması;
- milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirmək;
- İxtisaslı şəxslər üçün təhsil və peşəkar təcrübə imkanlarını genişləndirmək;
- Texnologiya mərkəzləri və elmi tədqiqatlar istehsala cəlb olunacaq.

Bundan əlavə, azad iqtisadi zonaların inkişafı üçün mühüm stimullardan biri də rifah sistemidir. Hər bir investor hər hansı kapital qoyuluşu etməzdən əvvəl onun üçün mövcud olan endirimləri və şərtləri diqqətlə araşdırır. Hər bir dövlət və ya onun ərazisi azad iqtisadi zona yaradarkən öz güzəştlərini müəyyən edir. Eyni zamanda, təcrübə göstərir ki, azad iqtisadi zonalarda yaradılan güzəştlər sistemi çox fərdi və dövlət və ya regionda həyata keçirilən proqram və layihələrlə sıx bağlıdır. Ələt Azad Ticarət Zonasının yaradılması üçün beynəlxalq konsaltinq firmasının, eləcə də Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin DP World şirkətinin seçilməsi prosesi ən müasir beynəlxalq təcrübədən istifadə etməyə imkan verəcək.

Bütövlükdə, strateji yol xəritəsində 2025-ci ilədək ÜDM-in 3%-dən çox orta illik real artım tempi və 450 000-dən çox yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu baxımdan azad iqtisadi zonaların yaradılması Çinin əsas məqsədləri olan xalqın

rifahının yüksəldilməsi və ən yüksək insan inkişafı indeksinin əldə edilməsi ilə yanaşı, ortamüddətli hədəflərin həyata keçirilməsinə də müsbət təsir göstərəcək. Dövlət (<https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/2021-2.pdf>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına yönəlmiş layihə göstərir ki, Azərbaycan bu əraziləri regionun ən inkişaf etmiş ərazilərindən birinə çevirməyi qarşısına məqsəd qoyub. Azad edilmiş ərazilərdə bunu mümkün etmək üçün çoxlu təbii sərvətlər var. Nəqliyyat layihəsinin mürəkkəbliyi və Qarabağın müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət etmə ehtimalı bu ərazini qonşu ölkələrlə gələcək iqtisadi əlaqələr üçün əsas tranzit zonasına çevirəcək. Nəticədə region ölkələri arasında ticarət əlaqələri genişlənəcək. Ona görə də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə lazımı infrastrukturun qurulması təkcə Azərbaycan üçün deyil, həm də qonşu dövlətlər üçün vacibdir. Nəqliyyat vasitələrinin, o cümlədən aeroportun tikintisi Qarabağa öz turizm potensialını reallaşdırmağa imkan verəcək. Bu, son nəticədə Azərbaycanda turizmin inkişafına öz töhfəsini verəcək.

Qarabağ bölgəsinin bərpası və orada mövcud iqtisadi imkanların bərpası bu ərazilərin ölkə iqtisadiyyatındakı payını işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırmağa imkan verəcək. Bu, nəinki Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına imkan verəcək, həm də qeyri-neft sektorunun inkişafına əhəmiyyətli dəstək verəcək. Ümumiyyətlə, Qarabağın sürətli inkişafı regionun ümumi inkişafına öz töhfəsini verəcək və Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində indiyədək istifadə olunmayan imkanların tam reallaşmasına şərait yaradacaq. Qarabağın davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi regionda davamlı sülhün bərqərar olmasına və zərərli münaqişələrin təkrarlanmasının qarşısını almağa kömək edəcək.

Azad edilmiş ərazilərin bərpasında maraqlı olan digər ölkə Macarıstandır. Bu istiqamətdə müəyyən layihələr həyata keçirilib. Nəticədə, Macarıstan Milli Bankı (Exim Bank) torpaqların bərpasında iştirak etmək istəyən macar şirkətləri üçün 100 milyon dollarlıq kredit xətti açdı. Bundan əlavə, Macarıstan hökuməti azad edilmiş ərazilərdə minaların təmizlənməsinə kömək etmək üçün 25 min avro ayırıb. Bu ölkələrdən başqa İsrail, Yaponiya və İran da yenidənqurma layihələrinə sərmayə qoymaqla maraqlıdır. Ümumiyyətlə, bərpa işlərinə xarici şirkətlərin cəlb edilməsi vacibdir. Bu, bərpa işlərinin geniş miqyasda olması ilə əlaqədardır və yalnız yerli

şirkətlərin hesabına bərpa prosesini qısa müddətdə yüksək keyfiyyətlə həyata keçirmək çətindir. Eyni zamanda, xarici şirkətlərin gəlişi və işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında iştirak etməsi bir çox üstünlüklər yaradacaq. Ona görə də bu şirkətlər yeni texnologiyalar və ənənələr gətirəcəklər. Bu, yeni sahibkarlıq və rəqabət mədəniyyəti yaradacaq. İşğaldan azad edilmiş ərazinin böyük potensialı onu deməyə əsas verir ki, meliorasiya prosesində maraqlı olan şirkətlərin sayı artacaq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı “Balaqani Sənaye Məhəlləsinin Baqioda yaradılması”, 2011-ci il.
2. “XİZ-lərin yaradılmasının sürətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2017-ci il.
3. “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, 2009-cu il.
4. “Bakı şəhəri Qaradak rayonunun Ələt qəsəbəsində yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisi daxil olmaqla, Xüsusi Ticarət Zonası tipli Xüsusi İqtisadi Zonanın yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2016-cı il.
5. “Bakı şəhəri Qaradak rayonunun Ələddin qəsəbəsində yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisi daxil olmaqla, Azad İqtisadi Zona tipli Xüsusi İqtisadi Zonanın yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2016-cı il.
6. “Azad iqtisadi zonanın ayrılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2018-ci il.
7. “Ələddin” Xüsusi İqtisadi Zonası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 18.05.2018.
8. “Sumkoit Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı, 21.12.2011.
9. “Yüksək texnologiyalar parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2012-ci il.
10. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyindən 2015-ci ildə “Xüsusi iqtisadi zonalar, mövcud vəziyyət, qlobal təcrübədə inkişaf imkanları” sertifikatı.
11. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/parks

12. Azərbaycan Respublikası üzrə Milli İqtisadiyyatın Görünüşü üzrə Strateji Yol Xəritəsi, 2016-cı il.
13. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2019-cu il.
14. Əliyev Ş.D. (2008), Xüsusi İqtisadi Zonaların Təşkilatında Problemlər və İnkişaf Perspektivləri, Bakı, Qanun, 245 səh.
15. Kalpiyev Y.Ə., Məhramov R.P., Rasayev P.Q. (2011), Xarici Sistemlərin Vergi Sistemi, Bakı, Dərslik, 245 səh.
16. Məhərrəmov R.P. Xüsusi vergi qaydaları və vergitutma məsələləri. Baguio Vergi Xəbərləri, Azərbaycan, (2009), Qanun, 211 səh.

İngilis dilində

1. Alder S., Shao L., Zilibotti F. (2013), "The Effect of Economic Reform and Industrial Policy in a Panel of Chinese Cities", 4 p.
2. Doing Business, World Bank Group, 2019, p.27-35.
3. Douglas Z.Z. "Global Experiences with Special Economic Zones-with a Focus on China and Africa", The World Bank, February, 2015, p.6-7.
4. Global Competitiveness Index 2018, World Economic Reform, 2018.
5. Howcan Special Economic Zones Catalyze Ecoeconomic Development, Asian Economic Integration Report, Asian Development Bank, 2015.
6. Human Development Reports, United Nations Development Programme, 2018.
7. Kyoto Convention, World Customs Organization, Kyoto, 18.05.1973, Specific Annex D, Chapter 2.
8. Maslikhina V.Y. Special Economic Zones in Russia. Results Evaluation Development Prospects, International Journal of Economics and Financial Issues, 2016, Vol 6, p.15-16.
9. Ministry of Commerce & Industry, Department of Commerce, Special Economic Zones in India, <http://sezindia.nic.in/>
10. National Bureau of Statistics of China, <http://www.stats.gov.cn/english/>

11. Opening to The Outside World, <http://www.china.org.cn/e-china/openingup/sez.htm>

12. Simon A., Shao L., Fabrizio Z. (2013), “The Effect of Economic Reform and Industrial Policy in a Panel of Chinese Cities”, 4 p.

13. Special Economic Zones an Operational Review of Their Impacts, CIIP, World Bank Group, 2017, p.15-27.

14. Tax Incentives for Investment-A Global Perspective: experience in MENA and non-MENA countries, OECD, June, 2007.

15. The Impact of special economic zones in India: A case study Polepally SEZ, The international Land Coalition, The World Bank, 2011.

Türk dilində

1. Bakkal M., Bakkal S., Kantar G. Türkiyede Serbest Bölgelerin Makro Ekonomiye Etkisi ve AKP İktidarının Bu Olaya Bakışı. Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi, Maltepe, 2017, II, s.40-47.

Rus dilində

1. Авдокушина Е.Ф. (2009), Международная экономика, М., The Economist, 446 с.

2. Архипов А.И., Балашов С.А., Багудина Е.Г. (2019), Экономическая терминология, РГ-Пресс, 672 с.

3. Васильевич П.Е. (2016), либеральные секторы экономики. Влияние на социально-экономическую структуру региона, Москва, гл., 122 с.

4. Гурова И.П. (2008), Мировая экономика, Омега-Л, 198 стр.

5. Демидова Л.С., Кондратьев В.Б. (2010), Стратегии экономического роста, М., ИМЭМО РАН, 342 с.

6. Добродомова С.В. веб-сайта. (2010), Международная экономика: пособие для лекций, Нижний Новгород: Изд-во ВВАГС, 150 с.

7. Игнатов В.Г., Бутов В.И. «Свободные экономические зоны в России», Известия Северного государственного департамента технологических наук,

2010, т. 1, с. 1, стр. 88-91.

8. Капустин В.Р. имена персонажей. (2009), Свободные экономические зоны, столица, библиотека, 237 с.

9. Коваленко Е.Г. (2015), Экономика окружающей среды и менеджмент, Учебник, Сент-Луис. Санкт-Петербург, Санкт-Петербург Петербург, 288 с.

10. Корнейко О.В. «Особенности функционирования зон свободной торговли в США», Научные исследования Азимут: экономика и управление, № 6, 2017, вып. 4 (21), стр. 116-119.

11. Лешина И.Е. «Предпосылки и задачи создания свободных экономических зон. Вызовы и возможности для развития», Проблемы региональной самообеспеченности, 2014, №1. 11, стр. 16-2

12. Ломакин Н.Н. (2017), «Свободные экономические зоны в арабских странах: практика промышленных зон, изученная в Египте и Иордании», ASIA and AFRICA Current, no. 4, стр. 52-57.

13. Максаковский В.П. (2010), География мира, М., Дрофа - 495 с.

14. Полухин Е.В. (2006), «Освобождение экономических зон: влияние на социально-экономическое развитие региона», Кубанский муниципалитет, Краснодар, 221 с.

16. Скудалова Т.В. (2008), «Создание экономических основ управления свободными экономическими зонами», Российская федеральная академия народонаселения, Столица, 196 стр.

17. Стиглиц Д.Ю. (2011), Парящая скульптура. Америка и новый экономический порядок после депопуляции, М., Эксмо, 263 с.

18. Фролова Т.А. (2010), Мировая экономика: конспект лекций, Издательство ТТИ ЮФУ, Содержание 9, 412 с.

19. Ширяев Р.В. «Оффшорные центры просто не соответствуют экономической свободе», Business in Law, Journal of Economics and Law, 2011, стр. 284-287.

İnternet resursları

1. AMEA Yüksək Texnologiyalar Parkı, <https://www.ameaytp.az/>.
2. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti <https://www.aic.az/az/pages/id:59>
3. Balaxanı Sənaye Parkı, <http://www.bsp.az/>.
4. http://www.freeeconomy.az/site/assets/files/1188/iqtisadi_diversifikasiya_az.pdf
5. https://au.edu.az/uploadfiles/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf
6. <https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl4.pdf>
7. <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-sd-02-az.pdf>
8. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı MMCh <http://www.scip.az/index.php?lang=az>
9. https://au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2018_2/2AbdullayevaS.pdf
10. <https://president.az/az/articles/view/52363>
11. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567(meqale).pdf)
12. <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/83423/92618/F1759355731/AZE83423.pdf>
13. <https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/2021-2.pdf>
14. <https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Ramiz%20M%C9%99h%C9%99rr%C9%99mov%20%281%29.pdf>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 4 : Proqram - məqsədli yanaşma əsasında AİZ - rin yaradılması alqoritmi

Birinci mərhələ
Regional vəziyyətin analizi və regionun təsviri:
<ul style="list-style-type: none">
- AİZ – rin yaradılması üçün müəyyən edilmiş ərazinin sosial və iqtisadixarakteristikası;
- üstünlüklər, çatışmamazlıqlar, imkanlar, risklər;
- qüvvədə olan proqramın nailiyyət və təcrübəsinin xülasəsi;
- mühitin profili (zona tipinin təyini üçün);
- baxılan ərazidə həyata keçirilən digər iqtisadi və sosial siyasətlə uyuşması; təqdim edilən proqramın onun həyata keçirilməsindəki qiymətləndirilməsi.
İkinci mərhələ
Regional konversiyanın (dəyişikliyin) strategiyası:
<ul style="list-style-type: none">
- proqramın ümumi məqsədləri;
- əsaslandırma;
- baxılan proqramın güman edilən nəticələri;
- prioritet və tədbirlərin müfəssəl şərhli.
Üçüncü mərhələ
Maliyyə planı:
<ul style="list-style-type: none">
- bütöv proqram müddətində və hər bir il üzrə hər bir tədbirə və AİZ – in təşkili tipinə maliyyə yatırımı;
- birgə maliyyələşdirmədə dövlətin payı;
- regional maliyyələşdirmə durumu;
- güman edilən xarici investisiya;
- yerli büdcədən vəsaitlər.
Dördüncü mərhələ
Həyata keçirmə:
<ul style="list-style-type: none">
- maliyyəyə yerinə yetirmə;
- monitorinq və qiymətləndirmə;

Texniki əlavələr:

- statistika, standart razılıq maddələri, dövlət dəstəyinin göstərilməsi qaydası, uyğun strateji prinsiplər daxil edilə bilər.

Mənbə: Guangwen M. 2003, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəllərin Siyahısı

Cədvəl 1: XİZ-lərin sayının dinamikası.....	13
Cədvəl 2: Dünyanın bəzi ölkələrinin təcrübəsində xüsusi iqtisadi zonalar.....	21
Cədvəl 3: İnkişaf etmiş ölkələrdə və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə XİZ-lərin xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlili.....	22
Cədvəl 4: Proqram - məqsədli yanaşma əsasında AİZ - rin yaradılması alqoritmi.....	73

Sxemlərin Siyahısı

Sxem 1: İqtisadi inkişaf modelinin əsas aspektləri.....	41
Sxem 2: İqtisadi inkişaf modelinin əsas strateji hədəfləri.....	44
Sxem 3: Azad iqtisadi zonanın iqtisadi məqsədi.....	48
Sxem 4: Azad iqtisadi zonanın elmi-texniki məqsədi.....	49

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Dünya üzrə XİZ-lərin sayının paylanmasına dair məlumatlar də təqdim olunur.....	18
---	----